

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

17

HAZİRAN
2022

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

ISSN: 2149-2433

17

HAZİRAN

JUNE

2022

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

İlahiyat Araştırmaları Dergisi, İslâmî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı'nın (İSİLAY) bir yayın organı olup hakemli akademik bir dergidir. İlahiyat Araştırmaları Dergisi yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayınlanır. Derginin yayın dili Türkçe, Arapça ve İngilizcedir. Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları İlahiyat Araştırmaları Dergisi'ne aittir.

Journal of Divinity Studies is media organ of Foundation of Islamic Sciences Research and Dissemination and it is refereed scholarly journal. Journal of Divinity Studies is published twice yearly in June and December. Publication language of the journal is Turkish, Arabic and English. Responsibility of the articles published belongs to authors in terms of scientific and language. All rights of the articles published in the journal belong to Journal of Divinity Studies.

İletişim Bilgileri/Contact Information

Adres	Şenlik Mahallesi, Düz Sokak, No. 6 06300, Keçiören, Ankara
Telefon	90 312 380 6267
Web Sayfası	https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilahiyataras-tirmalaridergisi http://ilader.ilamer.org https://ilamer.org
E-Posta	ilamerdergi@gmail.com

İLÂHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF DIVINITY STUDIES

DERGİ YÖNETİMİ / ADMINISTRATION

Sahibi / Owner	İslâmî İlimleri Araştırma ve Yayma Vakfı (İSİLAY) İlahiyat Araştırmaları Merkezi (İLAMER)
Editör / Editor	Doç. Dr. Ferhat Gökçe, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Editör Yardımcıları	Doç. Dr. Abdurrahman Demirci, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Assoc. Editors	Kenan Demirtaş, Milli Eğitim Bakanlığı
Dil Editörleri Language Editors	Arş. Gör. Muhammed Aşantoğrul, Ankara Hacı Bayram Veli Ün. Arapça Arş. Gör. Münire Gözde Aygün, Ankara Hacı Bayram Veli Ün. İngilizce
Yayına Hazırlık ve Tasarım Publication Preparation and Design	Kenan Demirtaş, Milli Eğitim Bakanlığı Arş. Gör. İlyas Altuner, Iğdır Üniversitesi
Sekreteryaya / Secretariat	Bayram Cilasun, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Alan Editörleri / Field Editors	Temel İslam Bilimleri Bölümü Doç. Dr. Mehmet Altuntaş, Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim dalı Doç. Dr. Ömer Acar, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana bilim dalı Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Akalın, Gaziantep İslam Bilim Ve Teknoloji Üni. İslami İlimler Fak. İslam Hukuku Ana bilim dalı Dr. Öğr. Üyesi, Mücteba Altındaş, Afyon Kocatepe Üni. İslami İlimler Fak. Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Ana bilim dalı Gör. Asilbek Abduganiyev TDV-Oş İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana bilim dalı (Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü Dr. Öğrencisi) Felsefe Ve Din Bilimleri Bölümü Doç. Dr. Şeref Göküş, Akdeniz Üni., İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim dalı Doç. Dr. Kamil Sarıtaş, Eskişehir Osmangazi Üni. İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri İslam Felsefesi Ana bilim dalı Doç. Dr. Fatih Özkan, Hacı Bayram Veli Ün. İslam Felsefesi Anabilim dalı

Danışma Kurulu

Advisory Board

Dr. Öğr. Üyesi Bilal Toprak, Mardin Artuklu Üni., İslami İlimler Fak.,
Dinler Tarihi Anabilim dalı

Dr. Öğr. Üyesi Harun Geçer, Gümüşhane Üni., İlahiyat Fakültesi, Din
Sosyolojisi Ana bilim dalı

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üni. İnsan ve
Toplum Bilimleri Fak., Tarih Bölümü

Doç. Dr. Abdülkerim Öner, Dicle Üni., İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi
Ana bilim dalı

Doç. Dr. Necdet Şengün, Dokuz Eylül Üni., İlahiyat Fak. Türk İslam
Edebiyatı Ana bilim dalı

Doç. Dr. Fatih Koca, Ankara Üni., İlahiyat Fak. Türk Dini Musikisi Ana
bilim dalı

Prof. Dr. Ahmet Ünsal (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Ali Yılmaz (Uşak Üni.)

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Bilal Kemikli (Uludağ Üni.)

Prof. Dr. Bünyamin Erul (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Eyüp Baş (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Fatih Erkoçoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Üni.)

Prof. Dr. Hasan Kurt (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Huriye Martı (Necmettin Erbakan Üni.)

Prof. Dr. Hüseyin Hansu (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu (Ankara Üni.)

Prof. Dr. İsmail Çalışkan (Ankara Üni.)

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üni.)

Prof. Dr. İsmail Köz (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Üni.)

Prof. Dr. M. Sait Reçber (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Mehmet Bahauddin Varol (N. Erbakan Üni.)

Prof. Dr. Mehmet Ünal (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Metin Özdemir (Ankara Sosyal Bilimler Üni.)

Prof. Dr. Nuh Arslantaş (Marmara Üni.)

Prof. Dr. Vahit Göktaş (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Talip Türcan (Süleyman Demirel Üni.)

Prof. Dr. Zeki Salih Zengin (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Gülgün Uyar (Marmara Üni.)

Prof. Dr. Abdülmecit İslamoğlu (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Murat Demirkol (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Prof. Dr. Mustafa Özkan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)

Doç. Dr. Akram MZM Agha (Malezya Ulus. İslam Üni.)

Doç. Dr. Ebulfez Ezimli (Nahcivan Devlet Üni.)

Doç. Dr. M. Esad Erkaya (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)

Doç. Dr. Sebine Nematzade (Azerbaycan Yaz. Ens.)

Doç. Dr. Zaylabidin Acimamatov (Kırgızistan Oş Üni.)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALAT / ARTICLES

- 01 | Muhammet Ayyıldız
Mustafa Sağlam
en-Nesefti'nin en-Neml Sûresi Tefsirinde Geçen Hz. Süleyman İle İlgili Rivayetlerin
İsrâiliyat Açısından Değerlendirilmesi
The Evaluation of Narratives About Prophet Sulaiman In Al-Nasafi's Interpretation Of
Surah Al-Naml In Terms Of Isrâ'iliyyât
- 26 | Fatih Karaman
İman-Amel İlişkisi" Meselesinin "Ey İman Edenler" Hitabıyla Başlayan Ayetler Açısından Değerlendirilmesi
The Evaluation of the Question of "the Relationship Between Faith and Deeds" From
the Perspective of the Verses Beginning with "O You Who Have Believed"
- 69 | Şerife Kılıç
Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* İsimli Eserinde İslam'a Reddiyesi ve Bu
Reddiyenin Hristiyan Misyonerlerin İslam'a Bakış Açısıyla İlişkisi
The Rejection of Islam in Thomas Aquinas's *Summa Contra Gentiles* and Its Relation
with the Christian Missionaries' Perspective on Islam

DÜZELTME / ERRATUM

82	Fatih Çakmak Emin Uz Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı Use of Humor Method in Religious Teaching
----	--

EDİTÖRDEN / EDITOR'S NOTE

Kıymetli Okuyucularımız,

İlahiyat Araştırmaları Dergisinin, 2022 yılının Haziran ayında yayımladığımız 17. sayısını sizlere sunmuş olmaktan büyük bir heyecan ve mutluluk duymaktayız. Bu sayımızda ilahiyat alan araştırmalarına katkı sağlayacağına inandığımız 3 araştırma makalesi ile karşınızdayız.

2014 yılından beri ilahiyat alanında akademik araştırmaları sizlerle buluşturan dergimiz önümüzdeki sayılardan itibaren başta TR DİZİN olmak üzere yeni dizinlere girmeyi hedeflemektedir. 17. Sayımızın yayına hazırlanmasında emeği geçen yazarlarımıza, yazarlarımızın makalelerini titiz bir okuma sürecinden geçiren hakemlerimize, kabul edilen makalelerin yayıma hazır hale getirilmesinde katkı sunup emeği geçen herkese şükranlarımı arz ediyor, yeni sayımızın ilim âlemine hayırlar getirmesini bu sayıda yayımlanan makalelerden istifade edilmesini yüce Rabbimden niyaz ediyorum.

Editör

Doç. Dr. Ferhat Gökçe

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

e-posta: ferhatgokce@hotmail.com

en-Nesefti'nin en-Neml Sûresi Tefsirinde Geçen Hz. Süleyman İle İlgili Rivayetlerin İsrâiliyat Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Narratives About Prophet Sulaiman in Al-Nasafi's Interpretation Of Surah Al-Naml In Terms Of Isrâ'iliyyât

Muhammet AYYILDIZ* Mustafa SAĞLAM**

Geliş Tarihi/Received: 06.14.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 17.05.2022

Öz: Önceleri erken dönem Yahudi sözlü kültüründen intikal eden haberlere isrâiliyât denilirken, daha sonraları başka din ve kültürlerden İslam'a aktarılan her türlü bilgiye isrâiliyât denilmiştir. Kur'an birçok peygamberin hayatından ibretlik kesitler sunar. Fakat bu kıssalar bir olayı bütün detay ve teferruatlarıyla birlikte anlatmaz. Bu durum sahabenin dikkatini çekmiş ve özellikle kıssalarla alakalı konularda Ehl-i kitaba müracaat etmişlerdir. Yöneltilen sorular karşısında alınan cevaplar hem sahabe arasında hem de zamanla İslam'ın özüne uygun olup olmadığına bakılmadan tefsir kitaplarında kendisine geniş yer bulmuştur. Bu durumun bir neticesi olarak tefsir kitaplarında isrâiliyât nevi haberlerin izinin sürülmesi ve aktarılan bu türlü rivayetlerin muhteva analizine tabi tutulması gerektiğini düşünüyoruz. Zira bazı müfessirler rivayetleri tefsirlerine alırken kaynak göstermeden ve bir tenkitten geçirmeden okuyucuya sunmuşlardır. İncelemelerimiz neticesinde bu müfessirlerden birinin de Ebû'l-Berekât en-Nesefti (ö. 710/1310) olduğu kanaati bizde oluştu. Bundan dolayı biz bu çalışmamızda *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* tefsirindeki isrâiliyâtla ilgili rivayetleri, en-Neml suresinde geçen Hz. Süleyman'la alakalı rivayetler bağlamında ele aldık ve sûrenin tefsirinde zikredilen rivayetleri tek tek incelemeye tabi tuttuk. Çalışmamızda öncelikli olarak *Medâriku't-Tenzil*'de geçen rivayetleri verdik. Daha sonra diğer tefsirlerde geçen rivayetleri aktardık. Yararlandığımız tefsirin müellifi eğer rivayetle alakalı bir düşünce zikretmişse onu belirttik. Diğer

* Yüksek Lisans Öğrencisi; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, mayyildiz651@gmail.com, 0000-0001-5515-104X.

** Doktor Öğretim Üyesi; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, mustafasaglam@nevsehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5415-2761>.

rivayetlerden yararlanmak suretiyle de mezkûr tefsirde geçen rivayetlerin muhtevasını ortaya koyduk. Ayet meallerini verirken *Kur'ân Yolu* tefsirinden yararlandık. Bunun neticesinde de zikredilen rivayetlerin sahih olup olmaması ve eğer isrâliyât türü bir rivayet ise kapsamını belirledik.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsrâliyât, Hz. Süleyman, en-Neml Sûresi, en-Neseffî.

Abstract: In the early days, akhbâr narrated in Jewish sources was called isrâ'îliyyât, but later on, all kinds of information transferred to Islam from other sources were called isrâ'îliyyât. Qur'an presents exemplary sections from the lives of many prophets. However, the stories told do not describe an event with all its details. It only draws attention to the points that need to be learned. This is what aroused people's curiosity. In other words, they tried to investigate the aspects that were not mentioned in the story. Companions of the prophet Muhammad often referred to the Ahl al-Kitab (people of the book). The answers received in the face of the questions asked have found a wide place both among the companions and in the books of tafsîr over time. Such narrations have come to precede even the hadith. We believe that the tafsîr books written under such a situation should be examined. Because most of the exegetes presented the narrations to the reader without citing the source and without filtering in their exegesis. As a result of our research, we found Abû l-Barakât al-Nasafî (d. 710/1310) as an example for this situation. In this study, we tried to analyze the narrations about isrâ'îliyyât in *Madârik al-Tanzîl wa Haqâ'iq al-Ta'wîl*, the tafsîr of al-Nasafî in the context of the surah al-Naml. We examined the narrations mentioned in the interpretation of this surah one by one. In our study, we primarily gave the narrations in *Madârik al-Tanzîl*. Then we mentioned the narrations in other exegeses. If the author of the tafsîr we benefited from mentioned an idea related to the narration, we tried to present it. We have revealed the content of the narrations in the tafsîr that we have examined by making use of other narrations. While giving the verse translations, we benefited from the Turkish tafsîr *Kur'ân Yolu*. As a result of this, we tried to determine whether the mentioned narrations are authentic and if it is a type of isrâ'îliyyât narration, we tried to determine its scope.

Keywords: Tafsîr, İsrâ'îliyyât, Prophet Sulaiman, Surah al-Naml, al-Nasafî.

Giriş

İsrâiliyât ile ilgili anlatılanlar tefsir kitaplarında kendisine bolca yer bulabilmiş ve bu alandaki tartışmalar büyük ölçüde tefsir sahasında yapılmıştır. Bu nedenle isrâiliyât kelimesinin kökenini incelemek gerekmektedir. Konu ile ilgili klasik kaynaklarımızdaki bilgiler üzerinde durmak ve günümüzde bu konu hakkında yapılan akademik çalışmalarındaki genel bakış açısını ortaya koymak önem arz etmektedir.¹

“İsrâiliyât” (الإسرائيليات) kelimesi, “İsrâilîyye” kelimesinin (الإسرائيلية) çoğuludur. Bu kelime başka kaynaklardan İslâmî literatüre giren kıssa veya olay anlamına gelmektedir. İsrâîl, rivayetlere göre Hz. Yakûb'un adı veya lakabıdır.² İsrâîl, Hz. Yakub'a özel isim olarak Kur'ân'da anlatılan meşhur on iki Yahudi boyunun atasıdır.³ Kur'ân, Yahudilerden genelde Benî İsrâîl şeklinde bahsetmiştir.⁴ Bu tanımların yanında İslâmî kaynaklarda isrâiliyâtla aynı anlamda kullanılan başka ifadeler de bulunmaktadır.⁵ İsrâiliyât kavramı hakkında hem Müslüman âlimler hem de batılı araştırmacılar birbirinden farklı tanımlar yapmışlardır. Kapsamı çok geniş olduğundan bu kavramın tanımı üzerinde bir ittifak oluşmamıştır.⁶

İsrâiliyâtın özellikle Yahudilere nispet edilmesi, Yahudi toplumuyla Müslümanların aynı ortamda bulunmaları sebebiyledir. Çünkü Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde yaklaşık olarak nüfusun yarısını Yahudiler oluş-

¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ty.), 13-15; Remzi Na'nâ'a, el-İsrâiliyyât ve Eserühe fi Kütübî't-Tefsîr, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1390 /1970), 71-75; ayrıntı için bk. Ertuğrul Döner, “İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2, sy. 4, (2015): 6-9.*

² Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat* (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 29; Zehebî, *el-İsrâiliyyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, 13; İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 23 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001), 195.

³ Bakara, 2/136, 140; Âli İmrân, 3/84; Nisâ, 4/163; Ayrıca konu ile ilgili ayetlerin tefsiri için bk. Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2020).

⁴ Bu ifade Kur'ân'da 43 yerde geçmektedir. Kur'ân'da geçtiği yerlerden bazıları için bk. Bakara, 2/40, 47, 122, 211, 246; Mâide, 5/12, 32, 70, 72, 11; İsrâ, 17/4, 101, 104; Şuarâ, 26/197; Neml, 27/76.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Uzun, “Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2015): 8.

⁶ İsrâiliyât kavramına verilen farklı manalar için bk. Döner, “İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”, 2-9.

turmaktaydı. Aynı zamanda nakiller ekseriyetle Yahudilerden yapıldığından dolayı Yahudi kaynaklı rivayetler daha meşhur olmuştur.⁷ Bu durum da Yahudi kültürünün diğer kültürlere tercih edilmesine neden olmuştur.⁸

Her ne kadar “İsrâiliyât” kelimesi Yahudi kültürünü yansıtıyor olsa da sadece Yahudi kültüründen ibaret değildir. Çoğunlukla tefsirlerde karşımıza çıkan Yahudi, Hristiyan ve başka dinlere ait kıssa, olay ve bilgi⁹ isrâiliyât kapsamı içinde değerlendirildiği gibi başka din ve kültürlerden İslâm’a dâhil edilen her şey isrâiliyâtın kapsamında görülmüştür.¹⁰ Yine İslâm’a zarar vermek gayesiyle hadis ve tefsir kitaplarına dâhil edilen rivayetler de isrâiliyât kabul edilmiştir.¹¹

Kur’ân, Allah’ın emirlerini muhataplarına ulaştırmak için kıssaları araç olarak kullanmıştır. Kıssaların anlatım tarzı bir tarih kitabı gibi değildir. Yani Kur’an bir kıssayı başından sonuna anlatmaz. Bunun tek istisnası Hz. Yusuf’un kıssasıdır. Kur’ân, bu kıssaları farklı bir anlatım tarzıyla muhataplarına sunmuştur. Bazı kıssalar mekân ve kişi isimleri zikredilmeden anlatılırken bazı kıssalar maksadına uygun olan kısmın zikredilmesi suretiyle anlatılmıştır.¹²

Kur’ân’ın bu veciz üslup özelliğinden dolayı, Hz. Peygamber’in vefatından sonraki süreçte İsrâiliyât türü rivayetler özellikle Kur’ân’da geçen bu kıssalar etrafında dönmüştür.¹³ İslamiyet’in ilerleyen dönemlerinde birçok Yahudi Müslüman olmuş ve bunun neticesinde isrâiliyât, sahabe zamanında ve

⁷ Ali Kuzudişli, “Ka’bu’l-Ahbâr’ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrâiliyatla İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (Bahar 2011): 68; Gökhan Atmaca, “Süleyman Ateş’in Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat”, *Ekev Akademi Dergisi*, 16, sy. 51 (Bahar 2012): 156.

⁸ Zehebî, *el-İsrâiliyat fi’l-Tefsîr ve’l-Hadîs*, 14-15; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 29-30.; 53; Na’nâ’a, *el-İsrâiliyyât ve Eserühe fi Kütübî’t-Tefsîr*, 72-73.

⁹ Muhammed Zâhid el-Kevserî, “Ka’bu’l-Ahbâr ve İsrâiliyât”, çev: Osman Güner, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4, sy. 1 (2004): 221.

¹⁰ Bedreddin Çetiner, *Ebu’l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsîri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1995), 140-141; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 29.

¹¹ Atilla Yargıcı, “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, sy. 15 (Ocak-Haziran 2006): 53-54.

¹² Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü*, (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 25. Basım, 2013), 231-214.

¹³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 26. Basım, 2014), 245; Yargıcı, “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, 56.

daha yaygın bir şekilde de tabiîn döneminde¹⁴ kendisine geniş yer bulmuştur.¹⁵ Ancak Sahabenin öğrenmeye ve ilme büyük bir önem verdiği sabittir. Hz. Peygamber'in mübarek ağzından dökülen her şeyi ya yazmışlar ya da ezberleme yoluna gitmişlerdir. Kur'ân'da anlamadıkları bir yer olduğunda hemen Hz. Peygambere müracaat etmişlerdir. Şayet ondan bir açıklama mevcut değilse bazı sahabeler diğer din sahiplerine sormuşlardır. Burada şu hususa dikkat çekmeliyiz ki, sahabenin ihtimal dâhilindeki her meseleyi ve her soruyu bütün ayrıntısıyla Hz. Peygamber'e sormuş olması hayatın olağan akışına uygun değildir. Yine Hz. Peygamber'den sonra diğer din sahiplerine sorduklarında ise aldıkları her cevabı olduğu gibi kabul ettiklerini de söyleyemeyiz. Meseleyi ancak Kur'ân ve sünnet ışığında inceleyerek sonuca ulaşmışlardır şeklinde ifade edebiliriz.¹⁶ Mesela aynı düşüncüyü İbnü'l-Esîr kendi zamanının şartlarında "Günümüzde yazılmış birtakım kitaplarda sahabeye nispet edilen bazı haberler vardır ki sahabe bunlardan tamamen uzaktır." cümlesiyle ifade etmektedir.¹⁷ Zira tabiîn döneminde Ehl-i kitaptan birçok kimse Müslüman olmuş ve eski kültürlerinin etkisinden de hemen kurtulamamışlardır.¹⁸ Daha önce de belirttiğimiz üzere Medine'de Müslümanlarla Ehl-i kitap birlikte yaşamışlardır. Daha sonra gelen nesil olan tâbiîn, sahâbe vefat edince önceki ümmetlerden ve isrâiliyâtta faydalanmışlardır. İslam tarihinin erken dönemlerinde başlayan siyasi vb. olaylar yüzünden sahabe, bir arada yaşadıkları topraklardan hicret etmek zorunda kalmışlardır. Gittikleri yerlerde öğrendikleri ilmi büyük bir heyecanla başkalarına aktarmışlardır.¹⁹ Bununla birlikte İslâm'ın sınırlarının genişlemesiyle başka din mensupları Müslüman olmuştur. Bu din mensuplarının kendi kültüründe var olan hikâyeler de Müslümanlar arasında yayılmaya baş-

¹⁴ Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 56.

¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyâta Kısa Bir Bakış I", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 1, sy. 6 (Kasım 1962): 7; Atmaca, "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat", 156.

¹⁶ Zehebi, *el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, 55-56; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 84.

¹⁷ Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye 1415), 3: 291.

¹⁸ Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış I", 8; Recep Orhan Özel, "Bir Kur'ân Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrâiliyyât Kitiği: Hz. Dâvûd'a Gelen Davacılar", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14, sy. 3 (2014): 124.

¹⁹ Na'nâ'a, *el-İsrâiliyyât ve Eserühâ fi Kütübî't-Tefsîr*, 163-164.

lamıştır. Bunun yanında özellikle İslâm'a düşman olanlar tarafından uydurulan birtakım efsaneler sanki Kur'ân'ın tefsiri gibi gösterilmeye çalışılmış, netice olarak da bu uydurma rivayetler bir şekilde tefsirlerde zikredilmiştir.²⁰ Bu faaliyetler ister hüsn-i niyet, isterse de sû-i niyetlerle olsun isrâiliyât türü rivayetlerin tefsir kitaplarında karşımıza çıktığı gerçeğini değiştirmemektedir.²¹

İsrâiliyât üç kısımda mütalaa edilmiştir: İslâm'a uygun olan isrâiliyât, İslâm'ın muhtevasına uygun olmayan isrâiliyât, son olarak Kur'ân ve Sünnet'in temel düşünce yapısı bağlamında olumlu ya da olumsuz denilemeyecek isrâiliyât türüdür.

İslâm'ın düşünce yapısına uygun olan isrâiliyât, sahih sened ve metinlerle muteber hadis kaynaklarında zikredilen ve başta Hz. Peygamber ve sahabenin eski milletler hakkında haber verdikleri olaylardır. Bu türe, Hz. Musa'nın yol arkadaşı olan kişinin hadislerde Hıdır veya Hızır şeklinde bahsedilmesi örnek verilebilir.²² Kur'ân zaman zaman önceki milletlerin haberlerine yer vermiştir. Bunların yanında Hz. Peygamber'in eski milletlere ait anlatmış olduğu açıklamalar bu bölümün içine girer. Bu kısma ve açıklamalar da hadis kitaplarında kendisine genişçe yer bulmuştur.²³

İslâm'ın muhtevasına uygun olmayan isrâiliyât hakkındaki hükmü din verir. Kur'ân ve sünnette yeri olmayan rivayetler reddedilir. Bu türle alakalı örneklerden biri şöyledir: Hz. Ali bir Yahudi'ye "Cehennem nerede?" diye sorar. Yahudi de "Denizdedir." şeklinde cevap verir. Hz. Ali, Yahudi'nin cevabını tasdik eder. Akabinde Yahudi'nin sözünü destekleyecek şekilde "yemin olsun ki, denizler tutuşturulduğunda..."²⁴ ayetini delil olarak getirir. Kur'ân'da delili bulunduğundan dolayı Hz. Ali, Yahudi'nin dediğini kabul etmiştir. Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, bir kimse isrâiliyât türü

²⁰ Hatiboğlu, "İsrâiliyat", 195-198; Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış I", 10.

²¹ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 94.

²² Yargıcı, "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım", 59.

²³ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış II", *Diyaret İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1, sy. 7 (Aralık 1962): 6; Salih Karacabey, "İsrâiliyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlâhî Mesajın Birliği Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12, sy. 1 (2003): 79; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 34; Ören, Halis, 'Keşşâf ve Neseft Tefsirlerinde Hz. Musa ile ilgili İsrâiliyat. (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1988), 12-13.

²⁴ Tekvîr 81/6.

rivayetleri, sırf dine muhalif olması gerekçesiyle kabul etmeyebilir. Ancak bu şekilde davranması yanlıştır. Çünkü rivayeti reddeden kişinin din hakkındaki bilgisinin yanlış olma ihtimali olup tersine çıkarımının akli bir delile dayanması da mümkündür. Fakat böyle bir kimse, o görüşü dinin aslından olduğu şeklinde algılıyor olabilir. Böyle bir durum genelde peygamberlerin ismet sıfatıyla alakalı konularda vuku bulmuştur.²⁵ Dolayısıyla İslâm'ın muhtevasına uygun olmayan isrâiliyât hakkındaki hükmün nihât noktada din tarafından verilmesi gerekmektedir.

Kur'ân ve Sünnet'in temel düşünce yapısına göre olumlu ya da olumsuz denilemeyecek isrâiliyâtı kabul edip etmeme konusunda bir şey söyleyemeyiz. Bu nevi isrâiliyâta, Hz. İbrahim'in diriltmiş olduğu kuşların isimlerini, Hz. Musa'nın asasının hangi ağaçtan olduğunu ve yine Hz. Âdem'e yasaklanmış olan ağacın cinsini açıklamak için rivayet edilen haberleri örnek verebiliriz. Bu türden rivayetler bazı tefsir kitaplarında zikredilmiştir. Bu çeşit isrâiliyâta rivayetler, nakil yoluyla aktarılmıştır. Yani dikkatli düşünme süzgecinden geçirilmeden ve tenkide tabi tutulmadan olduğu gibi nakledilmiştir.²⁶ İsrâiliyât eleştirilerinin temeline inildiği zaman bunların yalnız bu rivayetleri kitaplarına alan müelliflere yönelik olmadığı görülür. Bu tür eleştiriler, isrâiliyât türü haberleri kitaplarında zikrettiklerinden dolayı aynı zamanda selefeye yönelik yapılan eleştirilerdir. Zira bu tür haberlerin çokça yer aldığı kaynaklarda müellifler, kendilerinden önce ne zikredilmiş ise kitaplarında onları nakletmişlerdir. Kaldı ki bu türden rivayetlerin bulunması tefsirin değerini de düşürmemektedir.²⁷ Nitekim müfessirin kitabında zikretmiş olduğu rivayetlerin hepsinin kabul edilebilir olduğu anlamına gelmez. Zaten bunlara inanılması da gerekmez. Bir haber olarak değerlendirilmelidir. Sırf akıl ve mantığı devreye sokarak reddetme yoluna gidilmemelidir. Çünkü birinin akıl ve mantığına uymayan bir başkası için kabul edilebilir. İçerisinde doğru bilgiler olabileceği gibi yanlış bilgilerin de olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.²⁸ Bu türle alakalı Hz. Peygamber, saha-

²⁵ Mesut Kaya, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 13, sy. 1, (2013): 199-200.

²⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 39; Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyyâta Kısa Bir Bakış II", 6; Karacabey, "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri", 79; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 250.

²⁷ Mesut Kaya, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", 212.

²⁸ Mesut Kaya, "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım", 202.

beye “Onları ne yalanlayın ne de inandık deyin, sadece Allah’ın bize indirdiğine inandık”, deyin şeklinde davranmalarını söylemiştir.²⁹ Bu türden haberlerin geçtiği rivayetlerin türü her müfessir tarafından açıkça belirtilmemiştir.³⁰ Bundan dolayı müellifin, isrâiliyâta karşı dikkatli davranması gereklidir. Tüm isrâili rivayetleri tek tek incelemeli ve Kur’ân’ın özüne ters olan rivayetleri ayıklamalı, nakle uygun olanları almalıdır. Ayrıca Hz. Peygamberden sahih senetle gelen hadis varken isrâiliyât türü rivayetlerden de uzak durmalıdır.³¹

Tefsir alanının önemli konularından biri olan isrâiliyât, bir bilgi olarak zamanla içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Müfessirler bu haberleri tefsirlerinde zikretmiş ancak isrâiliyât türü rivayetlerin hangi zemine oturtulacağı konusunda bir görüş etrafında birleşmemişlerdir. Nitekim her müfessirin isrâiliyât haberlerine yaklaşımı farklı olmuştur. Bu farklı yaklaşımlara isrâiliyâtı bir bilgi olarak görüp değerlendiren ve bazen de eleştirisinin konusu haline getiren müfessirler örnek gösterilebilir. Tefsirinde isrâiliyât türü haberleri bilgi olarak gören ve kimi yerlerde eleştiren müfessirlerden biri de Ebu’l-Berekât en-Nesefî’dir.³²

Bu makalede Ebu’l-Berekât en-Nesefî’nin *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil* adlı eserinde en-Neml sûresi bağlamında Hz. Süleyman ile ilgili isrâiliyât türü rivayetleri ne şekilde ele aldığı ve bu haberlere karşı nasıl yaklaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Hz. Süleyman’a Verilen Mucizeler

Kur’ân’da Allah tarafından Hz. Süleyman’a birçok nimet verildiğinden bahsedilmektedir. Allah, vermiş olduğu bu nimetler üzerinden de insanlara mesaj vermektedir. Özellikle Hz. Süleyman’ın bu nimetler karşısındaki tavrı insanlar için çok güzel örnekler oluşturmaktadır. Hz. Süleyman gibi nimete kavuşan kimseler, insanların nasıl davranması gerektiği konusunda bir yol gösterici olmaktadır. Vahiy alan diğer peygamberler gibi Hz. Süleyman da Allah tarafından vahiy almış ve doğru yola iletilmiştir. Ayrıca Allah katında

²⁹ Yargıcı, “Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım”, 59.

³⁰ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 42; Cerrahoğlu, “Tefsir sahasında İsrâiliyyâta Kısa Bir Bakış II”, 6; Karacabey, “İsrâiliyyât’ı Belirleme Kriterleri”, 79.

³¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 253.

³² Bk. Atmaca, “Süleyman Ateş’in Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat”, 157.

değerli bir kul olduğu Kur'ân-ı Kerimde açıkça belirtilmiştir.³³ Yine Kur'an'da Hz. Süleyman'a verilen nimetlerle alakalı; Kuşdilini bilmesi, insanlar, cinler ve hayvanlardan müteşekkil orduya sahip olması, rüzgâra hükmetmesi, hayvanlarla konuşması ve saltanata sahip olması şeklinde bilgiler verilmiştir. Biz de Hz. Süleyman'a verilen nimetlerle ilgili bilgileri isrâiliyât kapsamında incelemeye çalışacağız.

1.1. Hz. Süleyman'a Kuş Dilinin Öğretilmesi

Allah, her peygambere kendi zamanına uygun olarak farklı mucizeler vermiştir. Bu bağlamda Hz. Süleyman'a da kuşlarla konuşma ve onların ne konuştuğunu anlama nimeti bahşedilmiştir. Bu mucize sayesinde hem onların konuştuklarını anlamış hem de birebir onlarla konuşmuştur. Hz. Süleyman'a bu mucizenin verildiğini Allah, şu ayette açıkça bize göstermiştir:

وَوَرِّثْ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مِنْطِقَ الطَّيْرِ وَاَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اِنَّ هٰذَا لَهٗوَ الْفَضْلُ الْمُبِيْنُ

“Süleyman, Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: 'Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.'"³⁴

Bu ayetin tefsiri sadedinde en-Neseî, kuşların birbirlerini anladıkları gibi Hz. Süleyman'ın onların dilini idrak ettiğini söylemiş ve şu rivayeti aktarmıştır: “Güvercin, 'Keşke yaratılanlar yaratılmasaydı'; Tavus kuşu, 'Ne ekersen onu biçersin.'; Çavuş kuşu, 'Ey günahkârlar Allah'a istiğfar edin.'; Kırlangıç, 'İyilik yapın ki iyilik bulasınız.'; Çaylak, 'Allah'tan başka her şey yok olacaktır.'; Kaya kuşu, 'Susan kurtulmuştur.'; Horoz, 'Ey gafiller Allah'ı zikredin.'; Kerkenez kuşu, 'Ey Âdemoğlu istediğin kadar yaşa sonun ölümdür.'; Kartal, 'İnsanlardan uzaklaşmada selamet vardır.'; Kurbağa, 'Kuddüs olan Allah'ı eksik sıfatlardan tenzih ederim, dediğini haber vermiştir.'"³⁵

Bu türden rivayetlerin doğruluğunu kanıtlayacak bir bilgi yoktur. En doğrusunu Allah bilir.³⁶ Bununla birlikte ayette geçen “kuşların dili öğretildi”

³³ Abdurrahman Altuntaş, “Kur'an'da Hz. Süleyman'a Verilen Nimetler”, *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, 13, sy. 17, (2018): 53.

³⁴ Neml, 27/16.

³⁵ Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, 8.Basım. (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018), 2: 595.

³⁶ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelîsî. *el-Bahru'l-Muhît*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431), 8: 217.

ifadesi için kuşların ‘Hz. Süleyman’ı güneşten korudukları, Hz. Süleyman’ın diğer hayvanlara göre kuşlardan daha çok yararlandığı’ şeklinde bir yorum da yapılmıştır. Bu yoruma göre *mantıku’t-tayr* konuşmaksızın anlaşılabilen şeyler için de kullanılmış olmaktadır. Yine de bu sözle tam olarak neyin murâd edildiğinin bilgisi Allah’a aittir.³⁷

en-Neseî’nin zikretmiş olduğu aynı rivayeti ez-Zemahşerî de (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* isimli eserinde zikretmiştir. Fakat o, “bize kuşların dili öğretildi”, ifadesiyle ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Ayette Allah’ın, Hz. Süleyman’a vermiş olduğu nimete dikkat çekme söz konusudur. Zira “bize kuşdili öğretildi” denmesi de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayet, hamd ifadesi ile biter.

Bu durum verilen nimetlere sürekli hamd ile şükretmenin gerekliliği konusunda bize güzel bir örnektir.”³⁸

Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286) *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl* adlı eserinde, kuşların konuşma hadisesini hikâye şeklinde nitelemiştir: Ayette kast edilen kuşların konuşmasının mahiyetinin bilinemeyeceğini ve kuşların kendine has ötüşleriyle konuşuyor olabileceklerini, Hz. Süleyman’ın ise Allah’ın yardımıyla onların çıkarmış olduğu seslerden ne demek istediklerini anlayabildiğini söylemiştir. Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuşması insanların bir-biriyle konuşması ve anlaşması gibi değildir. Ne yazık ki, bu konuda bir bilgiye sahip olmayan kimseler Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuşmasını insanların birbiriyle konuşup anlaştığı gibi anlamak şeklinde bir zanna kapılmışlardır ki bu tamamen asılsız bir iddiadır. ‘Eğer durum böyle olsaydı, herkesin hayvanların ne dediğini anlaması gerekirdi’ diye yorumlamıştır.³⁹

en-Neseî, bu rivayeti sadece nakletmekle yetinmiş ve eleştiri anlamında da bir şey söylememiştir. Bu tavrı, tefsirinde bulunmasında bir sakınca görmediğine işaret etmektedir. Ancak Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuştuğu ayetle

³⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur’an*, (Mısır: Dâru’l Kütübî’l Mısriyye, 1432), 13: 167.

³⁸ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâru’l Kütübî’l-Arabî, 1431), 3: 353-354.

³⁹ Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, 1431), 4: 157; Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (Riyad: Dâru’t-Taybe, 1999), 6: 182.

sabittir. Bunun yanında bazı tefsirlerde de Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuştuğuna dair kıssa ve hikâyeler zikredilmiştir. Fakat her ne kadar zikredilen rivayetler konuştuğunu gösterse de konuşmanın mahiyeti belli değildir. Bunu belirlemek de mümkün değildir. Bu, Allah'tan bir lütuf olarak Hz. Süleyman'a verilmiştir. Kendisi de bu nimete bir kul ve peygamber olarak gerektiği şekilde şükretmiştir.

1.2. Hz. Süleyman'ın Cinlerden, İnsanlardan ve Kuşlardan Müteşekkil Ordusu

Hz. Süleyman'a verilen nimetlerden biri de cinlerin, insanların ve hayvanların onun emrine verilmesidir. Cinlerin, insanların ve hayvanların Allah tarafından Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi büyük bir lütuftur. O, bütün bunlara hükmetmiş ve farklı hizmet alanlarında bu varlıklardan faydalanmıştır. Bu durum Kur'ân'da şu şekilde ifade edilir:

وَحَشِيرَ لِسَالِمِينَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ

“Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Hz. Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu.”⁴⁰

Bu ayetin tefsiri bağlamında en-Neseî; “Hz. Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan çok büyük bir topluluğa hükmettiğini, eşyalarının altın ve gümüşten olduğunu, konumuna göre birçok kişinin etrafında bulunduğunu, rüzgâra hükmettiğini ve yeryüzünde olup biten her şeyden haberi olduğunu”⁴¹ ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.

Müfessir el-Âlûsî “Bu tür haberlere itibar etmemek gerekir. Bu anlatılan haberlerin çoğunu doğrulayacak ve tahkik edecek bilgiler mevcut değildir. Zaten imana taalluk eden konular da değildir ve içerisinde mübalağa fazladır.”⁴² şeklinde bir izah getirirken Aydemir ise “Yukarıda zikredilen rivayetler göz önünde bulundurulduğunda bütün bu açıklamalar, akla hayale sığmayan işler olup, büyük ihtimalle Hz. Süleyman'ı sevmeyenler tarafından uydurulmuş şeylerdir. En doğrusunu Allah bilir.”⁴³ diye değerlendirmiştir.

⁴⁰ Neml, 27/17.

⁴¹ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, 2: 596.

⁴² Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (Beirut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye., 1415), 10: 170.

⁴³ Abdullah Aydemir, “Hz. Süleyman (as)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, sy. 1 (1983): 186.

Hem peygamber hem de hükümdar olan Hz. Süleyman'ın emrine sadece insanlar verilmeyip hayvanların ve gözle görülmeyen varlıklar olan cinlerin de emrine amade kılınması, Allah'ın Hz. Süleyman'a çok büyük bir saltanat ve hükümranlık nimeti verdiğinin göstergesidir.

en-Nesefî, bu rivayetle alakalı bir görüş belirtmemiştir. Bunun yanında tefsirinde bulunmasında da bir sakınca görmemiştir. Ancak sırf mantığı devreye sokarak reddetme yoluna gitme de doğru bir tavır olmasa gerektir. Çünkü birinin akıl ve mantığına uymayan bir başkasına mantıklı gelebilir. Hz. Süleyman'a hükümranlık yetkisinin verilmesi, cinler, insanlar ve hayvanlardan oluşan çok büyük bir orduya sahip olacaktır. Ayetin sonunda “Onlar büyük bir disiplin içerisinde hareket ediyorlardı” ibaresi de zaten bunu açıkça ortaya koymaktadır. İlave olarak rivayetlerin içerisinde mübalağa olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Zira zikredilen rivayette doğru bilgiler olabileceği gibi yanlış bilgiler olması da muhtemeldir.

1.3. Hz. Süleyman ve Karınca

Hz. Süleyman'ın ordusunun sayı bakımından büyüklüğüne yukarıda değinmiştik. Böyle büyük bir ordunun geçtiği yerlerde çok küçük olan canlılara zarar verilmesi kaçınılmazdır. Fakat ordunun gelişinden haberdar olan canlılar da içgüdüleriyle bir takım tedbirler alabilirler. Nitekim Hz. Süleyman'ın geçeceği yol üzerinde bulunan karıncalar da tedbir almışlardır. Bu konuyu Kur'an şu şekilde dile getirmiştir:

حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمَلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!”⁴⁴

Ayetin açıklamasını yaparken en-Nesefî; “Ayette geçen yer Şam'da bulunan karınca vadisidir. Karıncası çok olan bir yerdir. Ayette zikri geçen karıncanın, *Tahiye* veya *Münzire* diye isimlendirilen topal bir karınca olduğunu ve Hz. Süleyman'ın karıncanın söylemiş olduğu sözü üç mil uzaklıktan duyduğunu”⁴⁵ söylemiştir. İbn Kesîr, “Karıncanın *Şeysan oğullarından* ve isminin

⁴⁴ Neml, 27/18.

⁴⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 596.

Haras olduğunu⁴⁶, *Zemahşerî*, karıncanın dişi olduğunu⁴⁷, *Kurtûbî*, karıncanın iki kanadının olduğunu⁴⁸ zikretmişlerdir.

Ayetin lafzen ifade ediliş şekline baktığımız zaman bir karıncanın, kendi hemcinslerini Süleyman'ın ordusu tarafından ezilmemeleri için uyardığını görüyoruz. Kur'ân ve hadislerde bunun dışında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Buna rağmen bu rivayette de görüldüğü üzere tefsirlerde karıncanın ismi ve soyu gibi çok fazla ayrıntılı bilgiler zikredilmiştir.⁴⁹ Kur'ân, karıncanın ismi, soyu ve karşılaştığı yer ile alakalı olarak ayrıntıya girmeden sadece karıncanın söylemiş olduğu sözden bahsetmiştir. Zaten Hz. Süleyman'ın karıncalarla nerede karşılaştığının da bir önemi yoktur.⁵⁰ Rivayetler göz önüne alındığında geçen bilgilerin Ehl-i kitaptan alınmış olma ihtimali çok yüksektir. Ancak burada ihtiyatlı davranılması gerektiğini düşünen müfessirler de vardır. Zira bu müfessirlere göre, söz konusu bilgilerin doğru olma ihtimali olabileceği için İslam'a uygun isrâîliyâtтан sayılarak hakkında hüküm vermekten kaçınmak gerekir.⁵¹

en-Nesefî, mezkûr rivayetle alakalı herhangi bir yorum yapmamış ve rivayeti nakletmekle yetinmiştir. Görüldüğü üzere rivayetlerde karıncanın adı, fiziki durumu, kabilesi ve cinsiyetine varıncaya kadar açıklamalar getirilmiştir. Bu ayette dikkat edilmesi gereken husus; karıncaların Hz. Süleyman'ın gelişinden haberdar oluşu ve tedbir almalarıdır. Bunun yanında Hz. Süleyman'ın karıncaların konuşmalarını idrak etmesidir. Zikredilen rivayetlerin hepsi uydurmadır şeklinde bir değerlendirme toptancı bir anlayışa kapı aralamasından dolayı hatalı olabilir. Ancak değerlendirmeler göz önüne alındığında; Kur'ân ve Sünnet' in temel düşünce yapısı bağlamında olumlu ya da olumsuz denilemeyecek türden isrâîliyâta girdiğini söylemek mümkündür. Rivayette doğru bilgiler olabileceği gibi yanlış bilgiler de olabilir. Bundan dolayı bu haber hakkında yorum yapmaktan kaçınmakla birlikte Kur'an'ın buradaki mesajı olan bütün nimetlerinden dolayı her zaman

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6: 140.

⁴⁷ *Zemahşerî*, *el-Keşşâf*, 3: 356.

⁴⁸ *Kurtubî*, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, 13: 169.

⁴⁹ Aydemir, "Hz. Süleyman", 186.

⁵⁰ Aydemir, "Hz. Süleyman", 190.

⁵¹ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dımeşk: Dâru İbni Kesîr, 1414), 4: 156.

Allah'a şükür ve yakarış içinde olmak gerektiğine odaklanmanın daha güzel olacağını düşünüyoruz.

1.4. Hz. Süleyman ve Hüdühüd Kuşu

Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşması, Allah tarafından kendisine verilen bir ilimdir. Ancak bu, kesbî olarak elde edilecek bir ilim değil, Allah tarafından Hz. Süleyman'a verilen vehbî nimetlerden sadece bir tanesidir. Kuşlar haberleşme ve çevresiyle alakalı bilgi toplama konularındaki haberleri ona getirmişlerdir. Bu kuşlardan biri de Hüdühüd kuşudur. Bu kuşun durumuyla ilgili Kur'ân bize şu ayetle bilgi vermiştir:

وَتَقَدَّمَ الطُّيْرُ فَقَالَ مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ

“Süleyman kuşları gözden geçirdi ve ‘Hüdühüd’ü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?’ diye sordu.”⁵²

Ayetle ilgili olarak *Medâriku't-Tenzil*'de şunlar anlatılmaktadır: Rivayete göre bir gün hava çok sıcak olduğu için Hz. Süleyman'ın başına güneş geçti. Bundan dolayı kafasını yukarı kaldırdı ve Hüdühüd kuşunun yerinde olmadığını gördü. Kuşların önde gelenlerinden olan kartalı çağırtıp; Hüdühüd'ü sordu, Kartal da Hüdühüd hakkında bir bilgiye sahip olmadığını ifade etti. Sonra kuşların efendisine şöyle dedi: “Hüdühüd'ü bana getirin”. Kuş havalanıp da yukarı doğru yükselince, Hüdühüd'ün geldiğini görüp “Allah iyiliğini versin dedi”. Hüdühüd Hz. Süleyman'a yaklaşıp şöyle dedi: “Ey Allah'ın peygamberi Allah'ın huzurunda durduğunu hatırla.” Hz. Süleyman'a bir titreme geldi ve bunun üzerine Hz. Süleyman Hüdühüd'ü affetti.⁵³

Rivayette zikredilen Hz. Süleyman ile kuşlar arasındaki konuşmaya bakılacak olursa onun, kuşların dilini bildiğinin ve onlarla konuştuğunun ortaya konulmaya çalışıldığı anlaşılacaktır. Fakat bunun dolaylı bir anlatımla anlatılmasına gerek yoktur. Kur'ân bizlere Hz. Süleyman'ın kuşların dilini bildiğini zaten söylemiştir. Sırf bunu ortaya koymak için kuşların tek tek konuşturulmasına ise hiç ihtiyaç yoktur.

لَأَعَذِّبَنَّ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

“Ya bana açık bir gerçekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!”⁵⁴

⁵² Neml, 27/20.

⁵³ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 597.

⁵⁴ Neml, 27/21.

en-Nesefî, Hz. Süleyman'ın Hüdhdüd'e vereceği ceza konusunda da farklı rivayetler zikretmiştir: "Tüylerini yolmak, güneşin altına koymak, onu arkadaşlarından ayırmak, kendi hemcinslerine hizmet ettirmek ve düşmanlarıyla aynı yerde zindana koymak."⁵⁵

Rivayetten de anlaşıldığı üzere Hz. Süleyman bunlardan birini kast etmiştir. Fakat hangisi olduğu malum değildir. Belki de rivayetlere konu olan bu cezalardan hiçbirini de kast etmemiş olabilir. Bunlar birtakım öngörüle bulunan şeyler gibi görünmektedir.⁵⁶

Hz. Süleyman hem bir peygamber hem de bir hükümdar olarak cezayı tatbik etme yetkisine sahiptir. Suçu işleyen kişinin işlediği suça göre ceza verilmesi de doğal bir durumdur. Rivayette şiddetle cezalandırmanın mahiyetini açıklayıcı tarzda birtakım cezalar zikredilmiştir. Ama mahiyeti itibarıyla bu cezanın hangisi olduğuna dair bir açıklama yoktur. Sadece bu cezalardan bir tanesi şeklinde tahminde bulunulmuştur. Fakat biz hangisini kast ettiğini bilmiyoruz. Zaten bundan bir fayda da söz konusu değildir. Önemli olan emri altındakileri gözetmesi ve gerektiğinde onları cezalandırma yetkisini uhdesinde bulundurmasıdır. Kıssadan çıkarılacak ders olarak bu durum, bizim için daha önemlidir.

1.5. Belkıs'ın, Hz. Süleyman'a Gönderdiği Hediyeler

en-Neml sûresinde anlatılan olaylardan biri de Melike Belkıs ile peygamber ve hükümdar olan Hz. Süleyman arasındaki diyalogdur. Hz. Süleyman'ın bir peygamber olması ve bununla beraber tebliğ görevi bulunması sebebiyle herkesi Allah'ın dinine davet etmek gibi önemli bir görevi vardır. İşte bu tebliğlerden birini de Melike Belkıs'a yapmıştır. Tebliğ haberi kendisine ulaşan Belkıs, ülkesinin ileri gelenlerini toplamış ve sonuç olarak Hz. Süleyman'ı imtihan etmek amacıyla ona bir takım hediyeler göndermeye karar vermiştir.⁵⁷ Zira bir kraliçenin kendisiyle aynı konumda bulunan bir krala, birtakım hediyeler göndermesi doğal bir durumdur. Fakat Belkıs bu hediyeleri bir hediyeleşme anlamında değil; sırf Hz. Süleyman'ı imtihan etmek ve onunla ilgili bilgi sahibi olmak için göndermiştir. Bu durumu Kur'ân bizlere şu şekilde haber vermiştir:

⁵⁵ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2: 599.

⁵⁶ Aydemir, "Hz. Süleyman", 210.

⁵⁷ Neml, 27/20-40.

وَإِنِّي مُرْسَلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاطِرَةٌ بِمِ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ

“Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?”⁵⁸

en-Neseî, bu konuda uzun bir rivayet zikretmiştir. Rivayet bölümler halinde şu şekildedir:

“Üzerinde cariyeye elbisesi ve taçları olan beş yüz genç gönderdi. Bu kişiler ipek örtüyle örtünmüş, dizginleri ve eyerleri altından mücevherle süslenmiş atlara binmişti. Bunun yanında beş yüz cariyeye de erkek elbiseleri içinde kısırak atlara binmişti. Altın ve gümüşten yapılmış gerdanlık, yakutlarla ve incilerle bezenmiş bir taç, deliksiz bir inci ile delikli bir boncuk olan cam bir kutu gönderdi. Rivayetin devamında, ayette geçen elçilerle alakalı da heyet başkanının isminin “Münzir b. Amr” olduğunu zikretmiştir. Belkıs hediyeelerin yazılı olduğu bir mektup yazdı orada şöyle yazıyordu: “Eğer peygamber isen erkek ve kız köleleri ayır. Cam kutunun içindekileri söyle. İnciyi del. Boncuğu da ipe geçir. Belkıs gönderdiği heyetin başındaki Münzir’e de şöyle söylemişti: “Sana sinirli bir şekilde bakarsa o, hükümdardır. Onun görünüşü seni korkutmasın. Fakat o güler yüzlü bir şekilde bakarsa o, peygamberdir. Hüdhüd döndü ve her şeyi Hz. Süleyman’a bildirdi. Hz. Süleyman cinlere altın ve gümüşten külçe yapmasını emretti. Cinler de yaptıklarını meydana sergilediler. Uzunluğu yedi fersah idi. Balkonu altın ve gümüşten bir duvar yaptılar. Karada ve denizde bulunan en güzel hayvanlara emretti. Onları o külçe üzerine meydanın sağından ve solundan bağladılar. Sayısı çok fazla olan cinlere de sağda ve solda durmalarını emretti. Hz. Süleyman bu yaptıklarından sonra tahtına oturdu. Tahtın iki yanında koltuklar vardı. Cinler, insanlar ve diğer canlılar etrafında saf tutmuştu. Topluluk yaklaştığında hayvanların külçe üzerine pislediğini görünce yanlarındaki hediyeleri attılar. Hz. Süleyman onları güler yüzle karşıladı. Kendisine Belkıs’ın mektubunu verdiler. Elçiye cam kutuyu sordu. Hz. Süleyman ağaç kurduna emretti. O da inciyi deldi. Beyaz kurt da ipi ağzına alarak inciyi ipe geçirdi.”⁵⁹

Hükümdarın kendi konumunda veya kendinden yüksek mevkide birine bu şekilde görkemli hediyeler göndermesi büyütülecek bir şey değildir. Fakat

⁵⁸ Neml, 27/35.

⁵⁹ Neseî, *Medâriku’t-Tenzil*, 2: 604-605.

anlatımın böyle abartılı bir şekilde yapılması hayreti muciptir. Kaldı ki bunları doğrulayacak bir bilgiye de sahip değiliz.⁶⁰

Nitekim bu rivayetlerle ilgili olarak İbn Kesir şöyle bir açıklama getirmektedir: “Bu bilgilerin çoğu yabancı kaynaklardan alınmıştır. Açık olan ise Hz. Süleyman’ın gelen hediyelere ihtimam ve teveccüh göstermemesidir. Anlatılan şeylerin ayrıntısını Allah daha iyi bilir.”⁶¹

Konu ile ilgili rivayetleri değerlendiren el-Âlûsî *Râhu'l-Meânî*'de şunları söylemektedir: “Bu haberlerin doğru oluşu veya yalan oluşu konusunda elimizde bir delil yok. Kanaatimiz bu türden haberlerin uydurulmuş olmasıdır.”⁶²

Öyle görünüyor ki, oldukça uzun olarak verilen bu rivayetler ve bunlara Tevrat'ın şerhleriyle birlikte şifahi olarak eklenen ayrıntılar, Tevrat kaynaklı olarak tefsir kitaplarına aktarılmıştır. en-Nesefî de bu hurafeleri tetkik etmeden, tenkit ve tahkike tabi tutmadan kitaplarına alanları eleştirmiş ve bu durumun uygun olmadığını zikretmiştir.⁶³

Elbette rivayetlerde zikredilen hususların hepsi yalan ve yanıltır denilemez. Fakat tek tek ayrıntı verilmesi ayeti mana ve mesajından uzaklaştırmaktadır. Belkıs bir kraliçedir. Mal-mülk sahibi ve emrinde adamları olan bir devlet yöneticisidir. Hz. Süleyman’a yüklü miktarda hediyeler göndermesi normaldir. Fakat gönderdiği hediyelerin mahiyetinin tek tek açıklanması uygun değildir. Dilden dile dolaşan rivayetler ne yazık ki tefsir kitaplarında yerini bulmuştur. Bu rivayette bunu açıkça görmekteyiz. Aslında ayetin devamında Kur’ân, Hz. Süleyman’ın tavrını açıkça ortaya koyarak gönderilen hediyelere hiçbir meyil göstermediğini vurgulamaktadır. Fakat rivayetler Hz. Süleyman’ın ortaya koymuş olduğu tavrın önüne geçirilmeye çalışılmıştır. Bu da Kur’ân’ın vermek istediği mesajdan uzaklaşma anlamına gelmektedir.

1.6. Tahtın Hz. Süleyman’a Getirilmesi

en-Neml sûresinde anlatılan olaylardan biri de tahtın getirilmesi hadisesidir. en-Neml sûresinde anlatıldığına göre yeryüzünde gözle görülen ve görülmeyen canlılar Hz. Süleyman’ın emrine verilmiştir. O da emri altında

⁶⁰ Aydemir, “Hz. Süleyman”, 216.

⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, 6: 172.

⁶² Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, 10: 194.

⁶³ Aydemir, “Hz. Süleyman”, 217.

bulunan varlıkları farklı yerlerde ikame etmiştir. Belkıs'ın tahtının kendisine getirilmesi hususunda bir araştırma yapmış ve tahtı kendisine kimin getirebileceği konusunda emri altındakilere sormuştur. Bu konuda ayet şöyledir.

قَالَ عَفْرَيْتُ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ

“Cinlerden bir ifrit, ‘Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim’ dedi.”⁶⁴

Bu araştırma neticesinde emrinde bulunanlardan biri, kendisinin o tahtı saniyeler içerisinde huzuruna getireceğini söylemiştir. Bu konuyu Allah, Kur’ân’da şu ayette zikretmiştir:

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ءَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ

“(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, “Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm” diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: “Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.”⁶⁵

en-Neseî, yukarıdaki ayetin tefsirini yaparken, ayette bahsedilen “kitap ilmine sahip kimse”den maksadın “Melek, Cebrail, Hızır ve Hz. Süleyman’ın kâtabi Âsaf” olduğu şeklindeki bir sıralama içerisinde bahsetmiştir ve ilim sahibi olan kişinin Âsaf olduğu konusunda kendi görüşünü belirtmiştir.⁶⁶

Buradaki ifadeyi Ebû Hayyân el-Endelûsî, “Yüce Allah, Kur’ân’da bu ilim sahibi olan kişinin ismini ve kimliğini açıklamamıştır. Bize düşen de vermek istenen mesaja yoğunlaşarak ders çıkarmaktır.”⁶⁷ diye yorumlarken, “Biz ancak Kur’ân ve sahih sünnette yer alan naslar ışığında geçtiği kadar bilgiyle yetinmeliyiz.”⁶⁸ şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Bu anlamda tahtı Hz. Süleyman’a kimin getirdiğinin bir önemi yoktur. O tahtın oraya gelmesi Hz. Süleyman’a bir lütf olarak Allah tarafından verilmiştir. O halde önemli olan bunun Allah’ın iradesiyle meydana geldiğini bilip ona hamd ederek

⁶⁴ Neml, 27/39.

⁶⁵ Neml, 27/40.

⁶⁶ Neseî, *Medâriku’t-Tenzil*, 2: 607.

⁶⁷ Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhît*, 8: 240.

⁶⁸ Aydemir, “Hz. Süleyman”, 214.

şükretmektir. Bunun yanında Allah, Hz. Süleyman aracılığıyla insanlara bir ders vermektedir. Allah'ın vermiş olduğu nimetlere karşı nasıl bir tavır içinde olmamız gerektiği bizlere öğretilmektedir. Aynı zamanda nimetin bir imtihan olduğuna da dikkat çekilmektedir. Bir nimete eriştiğimizde ona şükür ile mi karşılık vereceğiz? Yoksa nankörlük mü yapacağız? İşte nimet konusundaki tavrımızın nasıl olması gerektiği hususu açıkça anlatılmaktadır. Ayetin devamında şükreden kimsenin kendi lehine, nankörlük yapan kimsenin de Allah'a hiçbir zarar veremeyeceği ifade edilmiştir. Bu ayette bizim yoğunlaşmamız gereken tahtı kimin getirdiği değil, yukarıda bahsetmiş olduğumuz nimete karşı tavrımızın nasıl olması gerektiğidir.

1.7. Belkıs'ın Köşke Girmesi

en-Neml sûresinde detayları verilmeden anlatılan olaylardan biri de kraliçe Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın sarayına girmesi hadisesidir. Hz. Süleyman Belkıs'ı sarayına davet etmiş ve onun Müslüman olmasına vesile olmuştur. Kendisi bir kraliçe olmasına karşın Hz. Süleyman'ın sarayı ona çok ihtişamlı görünmüştür. Bu durum Kur'an'da şöyle zikredilmiştir.

"قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ"

“Ona, “Köşke gir” denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, “Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir” diye uyardı. Kraliçe, “Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Hz. Süleyman’la beraber âlemlerin rabbi olan Allah’a teslim oldum” dedi.”⁶⁹

Bu konu *Medâriku't-Tenzîl*'de bölümler halinde şöyle bir anlatımla sunulmaktadır: “Rivayete göre Hz. Süleyman, Belkıs gelmeden önce onun geçeceği yere bir köşk yapılmasını emretti. Altından su akıtılmasını, içine balık ve diğer deniz canlılarından konulmasını emretti. Tahtını onun ortasına koydurttu ve oraya oturdu. İnsanlar, cinler ve kuşlar etrafında bekliyorlardı. Bu köşkü de peygamberliğini göstermek için yaptırmıştı.” Yine rivayete göre “Cinler; Hz. Süleyman, sırlarını Belkıs’la paylaşır düşüncesiyle onunla evlenmesini istemediler. Çünkü Belkıs peri kızıydı. Yine rivayete göre Hz. Süleyman’ın Belkıs’la birleşmesinden insan ve cin özellikleri bir araya gelecek bir çocuğun dünyaya gelmesinden ve Hz. Süleyman’ın gözetiminden

⁶⁹ Neml, 27/44.

çıkıp başka birinin gözetimine girmekten korktular. Bu sebeple cinler, ‘Belkıs için onun zekâsı noksandır, bacakları kıllıdır ve ayağı da eşek ayağı gibidir dediler.’ Bunun üzerine Belkıs onları açtı zira ayakları ve bacakları güzel bir insandı. Hz. Süleyman hemen yüzünü çevirdi. en-Nesefî açıklamalarına devamla; “Hz. Süleyman aslında bunları bir amaç için yapmıştır çünkü tahtı değiştirmek suretiyle zekâsını ölçmek istedi, köşkü de ayak ve bacağının durumunu öğrenmek için yaptı.”⁷⁰ diye belirtmektedir.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserinde Belkıs ile alakalı zikredilen “Bacakları kıllıdır ve ayağı da eşek ayağı gibidir.” rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemekte ama durumun böyle olmadığını söylerken de ihtiyatlı bir dil kullanmayı tercih etmektedir.⁷¹

el-Kurtubî’de bu hususta yorum yapanlar arasına katılmış ve ilginç bir rivayet zikretmiştir: “Bir rivayete göre Hz. Peygamber, Belkıs’ın bacakları yönünden dünya kadınlarının en güzeli olduğunu ve cennette Hz. Süleyman’ın eşleri arasında yer alacağını bildirmiştir. Hz. Aişe’nin ‘Onun bacakları benimkilerden daha mı güzel?’ tarzındaki endişeli ve kıskançlık ifade eden sorusuna ise ‘Sen Cennette ondan daha güzel bacaklı olacaksın’ diyerek gönlünü almıştır.”⁷²

el-Âlûsî’ye gelince konuya en sağduyulu yaklaşan müfessirlerden biri olarak bu tür haberlere itibar etmemiş ve meseleyi en güzel şekilde bağlayarak bitirmiştir: “Hz. Süleyman’ın Allah’ın vahyine muhatap ve ismet sıfatına sahip bir kul olarak şeytanın vesveselerine tabi olması mümkün değildir. Hz. Süleyman’ın şeytanın vesveselerine tabi olarak bir kadının bacaklarını görebilmek için onun köşk inşa ettirmesi ismet sıfatını olumsuz kılacak bir durumdur.”⁷³

Hem peygamber hem de hükümdar olan Hz. Süleyman’ın diğer varlıkların sözlerine inanıp onların yönlendirmeleriyle hareket etmesi düşünülemez. Zira vahyin kontrolünde olan bir peygamber yanlış bir tutum içinde olduğunda hemen uyarılmaktadır. Cinlerin bir takım tahayyül edilmesi mümkün olmayan sözler sarf etmesi kabul edilebilir bir durum değildir. Sırf dünyevi

⁷⁰ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, 2: 609.

⁷¹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1431), 2: 29.

⁷² Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân*, 13: 210.

⁷³ Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, 10: 203.

istekler için birtakım şeyler ortaya koyması da düşünülemez. Ayette geçtiği üzere Hz. Süleyman'ın vesile olmasıyla Belkıs Müslüman olmuştur. Bu da her Müslümanın arzu edeceği bir durumdur. Geçen rivayetler ise Hz. Süleyman'ı kötölemek için uydurulmuş ancak daha sonra bir şekilde tefsirlere dâhil edilmiş olan isrâîliyât türü rivayet malzemesine benzemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kıssa, hikâye, rivayet vb. kültür unsurlarından İslam'a ve özellikle de tefsire sokulan haberlere isrâîliyât denilmiştir. İsrâîliyâtın Müslümanlar arasında yaygınlaşmasının sebebi diğer din mensuplarıyla olan ilişkileridir. Vahyin inmeye başlaması ve yeni Müslüman olan sahâbenin Müslümanlığa olan heveslerinin fazla olması sebebiyle Kur'ân'da anlatılan kıssaların veciz bir üslupla verilmesiyle birlikte zaman, mekân ve yer isimlerinin müphem kalması neticesinde bu konuda Ehl-i kitab'ın oldukça fazla soru sorulmuştur. Sorulan sorular muvacehesinde Ehl-i kitab'a ait bilgiler Müslümanlar arasında yaygınlaşmıştır. Bu bilgilerin gerek Hz. Peygamber'e gerekse sahâbeye isnat edilmesi ve güvenilirliği konusunda nas bulunup bulunmaması bir farklılık arz etmemektedir. Güvenilirliği konusunda nas varsa farklıdır, nas yoksa farklıdır, biri kabul edilirken diğeri reddedilebilmektedir.

en-Nesefî, tefsirinde kaynaklı ya da kaynaksız, uzun ya da kısa olmak suretiyle isrâîliyât türü rivayetlere yer vermiştir. İncelemeye çalıştığımız en-Neml sûresinin tefsirinde çokça isrâîliyât türü rivayetlerle karşılaştık. Bu sûre bağlamında çıkan neticeyi şu şekilde ifade edebiliriz:

İsrâîliyât türü nakledilen bilgiler; Hz. Peygamber'e isnadının kesin olması sebebiyle, "İslam'a uygun olan isrâîliyât"; Kur'ân ve sünnete aykırı olması sebebiyle, "İslam'a muhalif olan isrâîliyât"; tasdik ve tezkibi mümkün olmaması nedeniyle de, "hakkında yorum yapılmayan isrâîliyât" şeklinde bölümlere ayrılmaktadır. en-Nesefî, isrâîliyât konusunda söylediğimiz üç tür isrâîliyât'a da yer vermiş ancak bu şekilde çeşitlendirilen isrâîliyât hakkında bir değerlendirme yaparak açıklama getirmemiş ve tasnif cihetine de gitmemiştir.

Bu rivayetlerden faydalı olanlar olduğu gibi tahayyül edilmesi mümkün olmayan akla hayale gelmedik haberler de zikretmiştir. Kur'ân'da açıkça zikredilmeyen veya müphem bırakılan hususların araştırılmasının Müslü-

manlara bir fayda sağlayıp sağlamadığı tartışma konusu olabilir. Ancak bu türden haberlerin peşine düşmektense Allah'ın Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin de hadislerde söylemiş oldukları ile yetinmek ve bunlarla iştigal etmek gereklidir. Son tahlilde Müslümanların bu kıssaların peşine düşmeyip anlatılanlarla yetinmesi, kendisi ve ümmet için emredilen bir gaye olarak anlaşılmalıdır.

Kaynakça

- Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'ân'da Hz. Süleyman'a Verilen Nimetler". *Turkish Studies Comparative Religious Studies*, 13, sy. 17 (Eylül 2018): 49-62.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Çur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*. thk. Ali Abdu'l-Bêrî Atıyye. 16 cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Atmaca, Gökhan. "Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri Adlı Eserinde İsrâiliyat". *Ekev Akademi Dergisi*, 16, sy. 51 (Bahar 2012): 155-166.
- Aydemir, Abdullah. "Hz. Süleyman (as)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, sy. 1 (1983): 173-226.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabi, 1431.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış I". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1, sy. 6 (Kasım 1962): 8-11.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 2, sy. 3-4 (Mart-Nisan 1963): 3-6.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyyata Kısa Bir Bakış II". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1, sy. 7 (Aralık 1962): 6-9.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2014.
- Çetiner, Bedreddin. *Ebu'l-Berekât en-Nesefti ve Medârik Tefsîri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsîr Usulü*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 25. Basım, 2013.
- Döner, Ertuğrul. "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, sy. 4 (Eylül 2015): 1-39.

- Ebû Şuhbe, Muhammed. *el-İsrâiliyat ve'l-Mevdûât fi-Kütübi't-Tefsîr*. 4.Basım. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1431.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-. *el-Bahru'l-Muhît. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431.*
- Hamîdullah, Muhammed. *İslami İlimlerde İsrâiliyyât Yahut Gayr-i İslami Menşeli Rivayetler. çev: İbrahim Canan, Ankara: Sevinç Matbaası, 1977.*
- Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 23: 195. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. *el-Bidâye ve'n-Nihâye. nşr. Ali Şîrî. 14 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsi'l-Arabi, 1431.*
- İbnü'l-Esir el-Cezeri, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.*
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. nşr. Sâmî b. Muhammed es-Sellâm. 8 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1431.*
- Karacabey, Salih. "İsrâiliyyât'ı Belirleme Kriterleri Çerçevesinde İlahî Mesajın Birliği Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12, sy. 1 (2003): 71-104.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kaya, Mesut. "Tefsirde İsrailiyyata Farklı Bir Yaklaşım". *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, 13, sy. 1, (Bahar 2013): 199-213.
- Kevserî, Muhammed Zâhid el-. "Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyyât". çev: Osman Güner, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4, sy. 1 (2004): 221-225.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'ân. nşr. Ahmed el-Berdûnî- İbrahim Atfîş. 20 cilt. Mısır: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, 1432.*
- Kuzudişli, Ali. "Ka'bu'l-Ahbâr'ın Karısının İki Oğlu ve Rivayetlerinin İsrailiyyatla ilişkisi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (Bahar 2011): 67-90.
- Na'nâ'a, Remzi. *el-İsrâiliyyât ve Eserüha fi Kütübi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1390/1970.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. nşr. Yusuf Ali Bedevî. 3 cilt. 8. Basım. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2018.
- Ören, Halis. *Keşşâf ve Nesefî Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrâiliyyat*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1988.
- Özel, Orhan. "Bir Kur'ân Kıssası Bağlamında Tefsirde İsrâiliyyât Kritiği: Hz. Davud'a Gelen Davacılar". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14, sy. 3 (2014): 123-155.
- Öztürk, Mustafa. "Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyat Meselesine Farklı Bir Yaklaşım -Tefsirde İsrâiliyat Karşıtı Söyleminin Tahlil ve Tenkid-i-". *İslami İlimler Dergisi*, 9, sy. 1 (Bahar 2014) 11-68.
- Selbes, Hasan. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vî'in İsrâiliyyât Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi 1998. II, 1999.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-. *Fethu'l-Kadîr*. 6 cilt. Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 1431.
- Uzun, Nihat. "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, sy. 1 (Bahar 2015): 7-39.
- Yargıcı, Atilla. "Tefsirlerde İsrâiliyat Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, sy. 15 (Ocak-Haziran 2006) 51-65.
- Zehebî, Muhammed el-Hüseyin. *el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*. Kâhire: Mek-tebetü Vehbe, ty.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez. *Tefsir ve Hadiste İsrâiliyat*. çev: Enbiya Yıldırım, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l Kütü-bi'l-Arabî, 1431.

İman-Amel İlişkisi Meselesinin “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetler Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Question of “the Relationship Between Faith and Deeds” From the Perspective of the Verses Beginning with “O You Who Have Believed”

FATİH KARAMAN*

Geliş Tarihi/Received: 28.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 02.06.2022

Öz: Müslümanlar arasında ilk ihtilafların başlamasından ve Kelam ilminin kuruluş döneminden günümüze kadar, üzerinde en çok tartışılan; hatta tekfir mekanizmasına bile konu edinilen meselelerden birisi “iman-amel ilişkisi”dir. “Amel, imanın bir parçası mıdır? İman ile amel arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorularına her grup-ekol-alim farklı farklı teorilerle cevap vermiştir. Bu kapsamda ameli, imandan bir parça sayıp büyük günah işleyeni veya amelinde eksiklik bulunanı kâfir ilan etmek gibi uç görüşler ileri sürülebilmektedir. Bazıları da iman ile amel arasında doğrudan bir ilişki olamayacağını düşünmüşse de büyük çoğunluk uzlaşmacı bir tutum benimsemiştir. Tartışmadaki herkes, kendisini Kur’ân’dan ve hadisten delillerle desteklemeye çalışmıştır. Bu çalışmada, geçmişte olduğu gibi bugün de güncelliğini ve önemini koruyan bu konu, öncelikle tasvîrî olarak ortaya konulmuş; daha sonra “Ey İman Edenler: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا*” hitabıyla başlayan ayetler ışığında çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayetler analiz edildiğinde, amelin imandan bir cüz sayılmasına imkân olmadığı sonucuna varılmıştır. Çünkü Yüce Allah, bu ayetlerde, belirtilen şeylerin aksi davranışlarda bulunanları kâfir olarak nitelememekte; onlardan, iman vasfını kaldırmamaktadır. İman-amel ilişkisi parça-bütün ilişkisi değil, sebep-sonuç ilişkisidir.

Anahtar Kelimeler: İman, amel, kefire, fık, küfr, cüz, tasdik, tevbe

* Doktor,Öğretmen - Milli Eğitim Bakanlığı, e-mail: fatihkaraman19@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3886-2960>

Abstract: From the beginning of the very first dissensions among Muslims and the foundation era of the science of kalam (Islamic scholastic theology) to the present day, “the relationship between faith and deeds” has been among one of the most discussed topics and even one of the mentioned subjects of the mechanism of takfir (apostasy). By addressing questions such as “Are deeds a part/component of faith? What sort of relationship is there between faith and deeds?”, each group-school/movement-scholar has offered different theories. Within this scope, by considering deeds a part of faith, extremist points of view such as terming people committing major sins or having a flaw in their (religious) practice as heresy (kafir) have been adduced. Although some people argue that there is not a direct relationship between faith and deeds, the majority have embraced reconciliatory attitudes. Each and every person involved in the aforementioned discussion has tried to support their views with evidence from the Qur’an and the Hadith(s). In this study, the subject under consideration, which is recent and important, as it was in the past, has firstly been descriptively suggested for discussion and then tried to be analysed in the light of the verses which have an address beginning with “O you who have believed يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا”. A detailed analysis of the verses reveals the conclusion that it is unlikely to consider deeds a part/component of faith. Because, in these verses, Allah, the Almighty, does not term people doing the opposite of what is wanted or expected as profane (kafir) and does not terminate/remove the attribute of faith from them. What is between faith and deeds is not a meronymy, but a cause-and-effect relationship.

Keywords: Faith, deeds, major sins, misdeeds, disbelief, component, recognition, repentance.

Giriş

İslam'ın ilk dönemlerinden bugüne kadar gelinen süreçte gerek fikrî planda gerek ilmî alanda, gerekse Müslümanların gündelik hayatında yaptığı tartışmalarda en çok karşımıza çıkan konulardan birisi iman-amel münasebeti; başka bir deyişle inanç-davranış ilişkisidir. Tartışma özetle “Kur’ân’da emredilen şeyleri yapmayan veya yasaklanan şeyleri yapan kişinin durumu nedir?” sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruya makul cevaplar üretilebildiği gibi birbirinden oldukça farklı, zıt ve uç diyebileceğimiz noktalarda cevaplar da verilebilmiştir. Hem halk hem de âlimler nezdinde revaç bulan ve Müslümanları, birbirini tekfir etmeye kadar götürebilen böylesine hassas bir konunun derinlemesine incelenmesi ve Kur’ân açısından ele alınarak bir çözüme kavuşturulması bir zorunluluktur. Bu sebeple makalede öncelikle konu ile ilgili temel kavramlar verilmiş; konunun tarihi seyri ve ilişkili olduğu diğer konulara kısaca temas edilmiş; konu ile ilgili ulemanın ve mezheplerin görüşleri çerçevesinde ana hatlarıyla açıklanmıştır. Ana çerçeve ve temel görüşler belirlendikten sonra meseleye Kur’ân’ın bakışımı belirleyebilmek için “Ey iman edenler: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ” hitabıyla başlayan ayetler, iman-amel ilişkisi açısından incelenip değerlendirilmiştir.

1. İman ve Amel Kavramları

1.1. İman: Arapça ‘e m n’ kökünden türeyen iman kelimesi, sözlükte “inanmak, güvenmek, doğrulamak” anlamına gelmektedir.¹ Terim anlamı ise “Peygamberin, Allah’tan aldığı ve din olarak tebliğ ettiği kesin olan şeylerde onu tasdik etmek ve inanmaktır.”²

İman terimine yüklenen anlam ve iman tanımlaması oldukça çeşitlilik arz etmekle birlikte genel olarak iman; “kalp ile tasdik” “dil ile ikrar” “kalp ile tasdik ve dil ile ikrar” “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel” “kalpte marifet” şekillerinde tanımlanmıştır. İman tanımlaması tüm âlim, ekol ve mezheplerin iman-amel ilişkisi konusundaki görüşlerinin de temelini teşkil

¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur’ân-Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yay., 2012), 99-101; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, 1997) “emn” 1: 221-225.

² Detaylı bilgi için bk: Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: TDV Yay., 2000), 212-214

etmiştir. Eş'ari ve Matüridiler iman tanımında “kalbin tasdiki”ni esas alırken; Hanefiler, buna “dil ile ikrar”ı da eklemiştir. Mürcie ve Kerrâmiyye mezhepleri, imanda esas olanın “dilin ikrarı” olduğunu savunurken; Cehmîler ve bir kısım Şia, imanı, “kalbin marifeti” olarak tarif etmişlerdir. Mu'tezile, Hâricîler, Zeydîler ile İmam Mâlik, İmam Şâfî, İbn Hanbel ve İbn Teymiyye gibi âlimler, iman tarifini oldukça genişleterek “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel” şeklinde yapmışlardır.³

1.2. Amel: Arapça “a m l” kökünden gelen amel kelimesi, sözlükte, “fiil, eylem, iş, durum, niyete dayanan bilinçli davranış, çalışmak, hareket” anlamlarına gelir. Terim olarak, “insanın iradeli, gayeli ve kasıtlı bir şekilde yaptığı iş, meydana getirdiği fiil” demektir.⁴ Ayrıca “emir ve yasakların konusu olup, karşılığında mükâfat veya ceza bulunan iş ve davranış” şeklinde de tanımlanmıştır.⁵ Amel kavramı, Kur'ân-ı Kerim'in temel kavramlarından biridir. Yüce Allah, iman edenlerden sâlih yani iyi, hayırlı, erdemli ameller beklemekte; iyi amellerin mükâfatından; kötü amellerin karşılığından bahsetmektedir. Salih ameller işleyen mü'minin, insanların en iyisi olduğunu belirtmektedir. İyi veya kötü, tüm amellerin insanın hür iradesine

³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İsam Yay., 2002), 495; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî *TebSıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. H. Atay-Ş. Ali Düzgün, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003), 2: 415, 2: 404; Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), 171-172; Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, “el-Fıkhü'l-ekber”, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: MÜİFV Yay., 2002), 58; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, (İstanbul: Kabcacı Yay. 2005) 27-28, 76, 137-139, 144, 222, 229, 238-239; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2005) 153, 166; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004) 45. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, (Beyrût: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1995), 158-159; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. H. Ebû Hâşim, (Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsîl-Arabiyye, 2001), 471, 474, 478.

⁴ İbn Manzûr, “a m l” 11/475, 477, Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 616; İsfehânî, el-Müfredat, “a m l”, 728; Ebu'l-Kemâl Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, (İstanbul: 1272), 3: 297.

⁵ Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (Ankara: TDV Yay., 1991), 13.

bağlı olduğunu bu nedenle de ahirette mutlaka kişinin lehinde veya aleyhinde sonuçlar doğuracağını beyan etmektedir.⁶

2- İman-Amel İlişkisi Meselesinin Ortaya Çıkış Süreci ve Tarihi Arka Planı

Mezheplerin ve âlimlerin iman kavramına yükledikleri anlamlardan ve buna bağlı olarak geliştirdikleri tanımlardan da anlaşılacağı gibi iman kavramı, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli tartışmalara sahne olmuştur. Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere tartışma, öncelikle “amel, imandan bir cüz müdür, değil midir?” sorusuna verilen cevaptan kaynaklanmaktadır.

İman tanımında amele yer verenler açısından amel, imanın ayrılmaz bir parçası iken; imanda asıl unsurun kalbin tasdiki olduğunu düşünenler açısından iman ve amel, ayrı değerlendirilmesi gereken olgulardır. Buradan başlayan tartışmalar, büyük günah işleyeninin durumu başta olmak üzere imanının artması-eksilmesi, imanda istisna, iman-küfür sınırı gibi temel akide tartışmalarına da zemin hazırlamıştır. Özellikle Hz. Ali döneminde yaşanan iç karışıklıklar ve savaşlarda ölenlerin de öldürenlerin de Müslüman olması; Müslüman insanın zihninde çözilemeyen sorulara; gönlünde kapanmayan yaralara sebep olmuştur. Bu dönemden itibaren âlimler, iman-küfür sınırı ve büyük günah işleyen birinin mü'min olarak kalıp kalmayacağı ile ilgili meselelere çözüm üretmeye çalışmışlardır.⁷

İman-amel ilişkisi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan konular, Haricilik ve Mürciilik gibi çeşitli mezheplerin oluşmasında da önemli roller oynamıştır. Özellikle büyük günah işleyen kimsenin mü'min olarak nitelenip nitelenmeyeceği, temel ayrılık noktalarından birini teşkil etmiştir. Büyük günah işleyeni, **Hariciler**, kâfir sayarken; **Mürçiiler**, mü'min saymış; **Mu'tezile** ise her iki görüşü de reddederek böyle bir kimseye mü'min de kâfir de dene-meyeceğini; iman ile küfür arasında fîsk adı verilen bir menzilde bulundu-

⁶ Zilzâl 99/7-8; Talâk 65/11; Müлк 67/2; Mü'min 40/40; Hûd 11/7; Ra'd 13/29; Kehf 18/7; Yûnus 10/14, 61; Tevbe 9/94, 105; Sebe' 34/37-38; Ahkâf 46/16; Mâide 5/90; Kasas 28/15; Nûr 24/39, 40; Fussilet 41/40, 50; Ankebût 29/4; Nûr 24/38; Yâsîn 36/54; Câsiye 45/15, Bey-yine 98/7, 8 vd.

⁷ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. A. F. Muhammed, (Beyrût: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 11; Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 27-28; Ayrıca bk. Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yay., 2005). Hilmi Karaağaç, “İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, *Gü-müşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, sy. 2 (2012): 103-120.

ğunu ve bu kişiye fâsik denilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmalar neticesinde bazen aksi görüş sahipleri tekfir edilebilmiştir. **Ehl-i Sünnet** âlimleri ise bu meseleye genel olarak mutedil ve uzlaşmacı bir tutumla yaklaşmışlardır. Bu tür kimselere kâfir denilemeyeceğini; günahkâr mü'min denilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Buna göre, büyük veya küçük günah işleyen yahut namaz, oruç gibi ibadetlerinde eksiklik bulunan Müslümanların durumu Allah'a havale edilmeli; tekfir etme yoluna gidilmemelidir.⁸

3. Kur'ân-ı Kerimde “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetler ve Bu Ayetlerin İman-Amel İlişkisi Açısından Tahlili

Kur'ân-ı Kerim'de “ey iman edenler” hitabıyla başlayan 89 ayet bulunmaktadır. İman ile amel arasındaki ilişkinin parça-bütün ilişkisi mi, sebep-sonuç-tezahür-gerekliklik ilişkisi mi olduğunun açıklığa kavuşabilmesi için bu ayetlerin incelenip tahlil edilmesi bir gerekliliktir:

1. “Ey iman edenler! ‘Râinâ’ (bizi gözet) demeyin, ‘unzurnâ’ (bize bak) deyin. (Söylenenleri) dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”⁹

Konuşma ve hitap açısından uyarı yapılmış; ama râinâ şeklinde hitap edenlerden iman vasfı ayrılmamıştır. “Elem verici azab”ın bu yasağa uymayanlar için değil de kâfirler için olması da yasağa uymamanın ayrı, iman niteliğini kaybetmenin ayrı bir konu olduğunu göstermektedir.

⁸ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 54; Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, (Beyrût: Dâru'l-Edvâ, 2006), 29-35; Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 102-103, 238-239; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 113-115, 120; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu vd., (İstanbul: Mizan Yay., 2005), 3: 256-257; Ayrıca bk. M. Said Yazıcıoğlu, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, (Ankara: Akçağ Yay., 2001); Hilmi Karaağaç, “Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 15, sy. 49 (2011), 65-80.

⁹ Bakara 2/104. Ayet çev: *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007); *Kur'ân-ı Kerîm Meali*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010); *Kur'ân Yolu Meali*. çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2013); Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân Portalı, Erişim, 12 Nisan 2022.

“İbrânîcede “râinâ” ya benzer şekilde söylenen bir hakaret kelimesi vardı. Medine'deki Yahudiler de hakaret amacıyla bu kelimeyi kullanıyorlardı. Bu nedenle bu ayette müslümanlara, aynı anlama gelen “unzurnâ” demeleri öğütlenmiştir.” Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî: Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Ahmet M. Şakir, Mahmut M. Şakir, (Kahire: Dâru'l Mearif, 1969), 1: 473-474.

2. “Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.”¹⁰

Burada emre konu olan sabır, namaz, dua, iman edenlerden istenmektedir. Emre muhatap olmanın ilk ve temel koşulu iman etmektir. Yani iman ile amel arasında öncelik sonralık ilişkisi kurulmuş; parça bütün ilişkisi kurulmamıştır.¹¹

3. “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.” “Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur.”¹²

Temiz olmayan yani faiz, içki ve kumar kazancı gibi haram bulaşmış kazançla alınan veya tek tek sayılanlar gibi bizatihi haram kılınmış olan rızıklardan yeme ihtimali bulunmasaydı böyle bir yasaklama olmazdı. Olgusal olarak da bunu iddia edemeyiz. Temiz rızıklardan yeme emri verilen haram kılınanlardan uzak durması istenenler mü'minlerdir. Amel, imandan bir cüz olsaydı, “bunlardan yemeye mecbur kalanlar” için “bir miktar yemesinde günah yoktur.” denilerek istisna yapılmazdı. Emre uymayanların veya yasağı yapanların imandan çıkmış olacağı belirtilirdi.

4. “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir.”¹³

Kısasın önce farz kılınması daha sonra da belli şartlarla hafifletilmesi amelin imanının parçası olmadığını ispat eder. İman konusu olsaydı şarta bağlama ve

¹⁰ Bakara 2/153.

¹¹ İmam Ebû Hanîfe de benzer ayetler hakkında aynı kanaattir. İmam'a göre “bu ayetlerde Allah, iman ile ameli birbirinden ayırmıştır. Müminlerin namaz kılması, oruç tutması, zekat vermesi, haccetmesi imanları sebebiyledir. Yoksa bunları yapmaları sebebiyle iman etmiş değillerdir. Buna göre farzlar ve diğer ameller, imandan sonra ortaya çıkmaktadır. Bu durum borçlu bir kişinin borcunu ödemesine benzer. Borçlu kişi, önce borcunu kabul eder, sonra öder; önce ödeyip sonra kabul etmez.” Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri* (İstanbul: Kalem Yay., 1981), 17.

¹² Bakara 2/172-173.

¹³ Bakara 2/178.

hafifletme olmazdı.¹⁴ Ayrıca öldürme gibi büyük bir günah¹⁵ söz konusu olmasına rağmen yine de bu kişiye “iman eden” şeklinde hitap edilmiştir.

5. “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.” “ Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir.”¹⁶

İlk ayette kesin bir emir olarak orucun farz kılınıp, ikinci ayette belli şartlarda istisna yapılması, amelin imandan bir cüz olmadığını gösterir. Çünkü bu bir iman konusu olsaydı; istisna, mazeret, alternatif veya azaltma olmazdı. “sayılı günlerde” olmazdı. Mazereti sebebiyle bile olsa oruç tutmaktan imanın kalktığına hükmedilirdi. Böyle olmadığına delil, bizzat ayetin kendisidir.

6. “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”¹⁷

Barışa girmek veya Allah'a kendimizi tam olarak teslim etmek yani İslam emredilmekte, bunun zıddının da şeytanın peşine düşmek olduğu belirtilmektedir. Yapılması ve yapılmaması gerekenlerin belirtildiği ayeti, “Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazı kılmaktan alıkoymak ister”¹⁸ ayeti ile birlikte değerlendirildiğimizde; aksi davranışların, iman dairesinden çıkarılmadığı; ancak ciddi bir şekilde uyarıldığı görülmektedir.

¹⁴ İmam Ebu Hanife de bu ayetin yorumunda aynı çerçevede görüş beyan etmektedir: “Yüce Allah'ın bu ayette “inanana kisası farz kıldığını” beyan etmesi; İbrahim 14/31 de “inanana kullarından namazı istemesi”; Ahzab 33/41 de “inanana lardan Allah'ı çokça anmalarını istemesi” bunun delilidir. Çünkü bu şekilde farz olarak belirlenen şeyler iman olarak nitelenseydi, bir kimsenin bunları yapana kadar “mü'min” olarak nitelenmesi mümkün olmayacaktı”: Mustafa Öz, *İmân-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 87.

¹⁵ Nisâ 4/93

¹⁶ Bakara 2/183-184. Alimlerin birçoğu “orucu tutmakta zorlananlar” sınıfına, ağır işlerde çalışanların da dahil edilebileceği görüşü benimsemiştir. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâru's-Suhnûn, 1984), 1: 167. Oruç tutmakta zorlananlar için böyle bir kolaylık düşünülmesi, ulemanın çoğunun amel ile iman arasında parça-bütün ilişkisi kurmadıklarını göstermektedir.

¹⁷ Bakara 2/208.

¹⁸ Mâide 5/91.

7. “Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.”¹⁹

Lokman suresi 13. ayetten²⁰ anlaşıldığı üzere bu ayetlerde zulüm olarak nitelenen şey, tevhidin zıddı olan şirktir. Şirk, inkâr ve zulüm, imanla ilgili olgulardır. Burada ayetin “Kâfirler zalimlerin ta kendileridir” şeklinde bitmesi “Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün” yani ahiret vurgusundan kaynaklandığı düşünülebilir. Yani harcama, infak yapmamak (amel) değil, ahireti inkâr etmek, insanı küfre düşürmektedir.

8. “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.”²¹

“Başa kakmak ve incitmek” bir ameldir. Bu amelin sonucu ise “yapılan hayırların boşa çıkması”dır. Bir amelin sonucu olarak başka bir amel belirtilmiştir. Boşa giden, amel sahibinin imanı değil yaptığı hayırların sevabıdır. Aynı zamanda “başa kakma ve incitme” davranışı, “inanmadığı halde gösteriş için harcayan kimse”nin davranışına benzetilerek “onlar gibi olunmaması” istenmiştir. Doğrudan öyle olursunuz denmemiştir. Onlar gibi olmak, onlara benzemek farklı bir şey, onlardan olmak farklı bir şeydir.

9. “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü mal, hayır diye vermeye kalkışmayın...” “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder...”²²

Edebe, ahlaka, infaka dair olan ayetlerde iman edenler için davranış eğitimi de yapılmaktadır. Aksi davranışta bulunanlar Şeytanın korkutma ve telkinlerine uymuş olacakları için uyarılmakta; ancak küfür ile vasıflanmamaktadır.

10. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin.” “Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan habe-

¹⁹ Bakara 2/254.

²⁰ Lokman oğluna şöyle demişti “Yavrucuğum, Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.”

²¹ Bakara 2/264.

²² Bakara 2/267-268.

riniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”²³

Faiz alacakları kesin olarak yasaklanmış, iman edenler için bir zorunluluk olarak “Eğer gerçekten inanıyorsanız” denilerek vurgulanmıştır. Emri çiğneyenler, Allah ve Rasulünün savaş açtığı şeklinde şiddetli ifadelerle uyarılmış; ancak tevbe kapısı açık bırakılarak aksi davranış, imandan çıkış olarak nitelenmemiştir. Çünkü Yüce Allah, şirk dışında bütün günahları affeder.²⁴

11. “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın... Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmassın... Allah size gerekli olanı öğretiyor...”²⁵

Kur’ân’ın bu en uzun ayetinde iman edenler için, kayıtlı ekonominin, alışverişin, hukuki ve ticari hayatın ilkeleri belirlenmiştir. Borçlu veya kâtipin, adaletsizlik yapma ihtimali bulunmasa bu kadar detaylı bir ayet inmezdi. “Rabbinden korksun” ve “Allah size gerekli olanı öğretiyor” ifadelerinden de emri yerine getirmeyenler için “küfr” şeklinde bir isnad olmadığını; konunun imanla değil, ahlakla-gündelik hayatla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yani amel, imanı belirlememekte; iman sahibi olanların bu emirleri yapması beklenmektedir.

12. “Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarmanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler.”²⁶

Ayet, gerçek müminler için ciddi uyarılar ifade etmekte, ehli kitabın hilelerine karşı uyarılmaktadır. İman-amel ilişkisi olduğu gibi, amel-iman ilişkisi

²³ Bakara 2/278-279. Sakif kabilesi Mekke’nin fethinden sonra, mevcut faiz alacaklarını alabilme kaydı ile İslam’a girmişlerdi. Sakiflilere faiz borcu olan Mekkelilerin Peygamberimize başvurması üzerine bu ayetler inmiştir. Taberî, *Tefsîrü’l-Taberî*, 3: 107. Hz. Peygamber’in, insanları İslam’a kazandırmak için başlangıçta böyle bir şartı kabul etmesi, iman-amel ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, O’nun, imanı öncelediği anlaşılmaktadır.

²⁴ Nisâ, 4/116.

²⁵ Bakara 2/282. “Cumhur ulemaya göre bu ayette getirilen esaslar, tavsiye niteliğindedir.” Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-Veciz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Aziz*, nşr: Abdüsselam A. Muhammed, (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 1: 379. Ulemanın büyük çoğunluğunun böyle düşünüyor olması da tezimizi desteklemektedir. Bunları yapmak, imandan bir cüz olsaydı, alışverişte yazma kuralını uygulamayanların imanının tehlikeye gireceği sonucu çıkardı.

²⁶ Âl-i İmrân 3/100.

de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Kur'ân'a değil de onların sözlerine uymaları yani Hakkı inkâr etmeleri durumunda küfre düşecekleri belirtilmektedir.

13. “Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.” “Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın...”²⁷

“Ancak Müslümanlar olarak can verin” bölümü iman açısından ciddi bir uyarıdır. İman vasfının, ölene kadar korunması gereken bir özellik olduğu, gereği yapılmazsa imanı kaybetme tehlikesi olduğu anlatılmıştır. Çözüm olarak da takva sahibi olmak ve hayatı boyunca Kur'ân'a sımsıkı yapışmak gösterilmiştir. Bununla birlikte takva ve diğer emirler, imanın bir parçası olarak anlatılmamıştır. İman sahibinin ulaşması gereken idealler ve imanın gereği olan davranışlar olarak zikredilmiştir.

14. “Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar..., kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür.”²⁸

Sırdaş olunması yasak olan kişiler “kendi dışınızdakiler” yani inkârcılardır. Bunun gerekçesi de iman edenlere karşı kalbî, zihnî, fiilî ve lafzî düşmanlıklardan geri kalmamalarıdır. Buna rağmen bunları dost ve sırdaş edinenlerin, maddi-manevi zararları büyük olacaktır. Yani yasağa uymayanları uğrayacağı zarar, imanını kaybetmek değildir.

15. “Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.” “Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!” “Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.”²⁹

İman ettiği halde “kat kat arttırılmış olarak faiz yeme” ihtimali olan “mü'min” için bir ihtar ve bir çıkış yolu gösterilmiştir. Ancak yine de bu kişiden iman gitmemektedir. Çünkü “hazırlanan ateş”, “kafirler için”dir. Yani hükmü

²⁷ Âl-i İmrân 3/102-103.

²⁸ Âl-i İmrân 3/118. “Bazı Müslümanlar, İslam öncesi dönemde Yahudilerle yaptıkları anlaşmalara istinaden onlarla dost olmaya devam etmek istediler. Ancak, Yahudi ve münafıklardan, bu dostluğu istismar ederek Müslümanların aleyhine kullanmaları üzerine bu yasaklar geldi.” Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1991),1: 418.

²⁹ Âl-i İmrân 3/130-132.

sabit olan yasağı helal sayıp inkâr edenler ile 132. ayeti dikkate almayarak “Allah'a ve Resûl'üne itaat” etmeyenler içindir.

16. “Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de, hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.”³⁰

Kâfirlere uyulduğu takdirde bunun eski dine dönme ve tevhid inancından uzaklaşmaya kadar götürme tehlikesi olduğu için uyarı yapılmış; bu ayette de amelin eksikliği veya ameli terk değil, inkârcıların yoluna uymak ve eski inançlara uymak, hüsrana uğramak olarak nitelenmiştir.

17. “Ey iman edenler! Sizler, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere çıkan veya savaştan kardeşleri hakkında: “Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi” diyenler gibi olmayın...”³¹

Benzemesi yasak olunan kişiler, doğrudan inkâr edenler ve münafıklardır. Bu ayette Yüce Allah, münkir ve münafıklar ile mü'minleri, açıkça birbirinden ayırmıştır. Onlardan olmak bir tarafa onlar gibi olmak bile yasaklanmıştır. Uyarılanlar, henüz bunlara bulaşmamış olan “iman edenler”dir.

18. “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya-kurtuluşa erişebilirsiniz.”³²

Başarıya-kurtuluşa erişebilmenin yolu olarak önce iman; sonra sabır, sebat, cihad ve takva erdemlerine sahip olmak gösterilmiştir. Yani iman ilk ve temel unsur; diğerleri buna bağlı emirler ve sonuçlardır. İmanın cüzleri (parçaları) değil, göstergeleri ve gerekleridir. İman ettiği için bu hasletlere sahip olunması beklenmektedir. Bunlara sahip olduğu için iman sahibi olunmuş değildir.

19. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir.”³³
Hitap, müminlere olduğu halde aksi davranışın “helal olmadığı” belirtilmiş; ancak “küfür-inkâr” olduğu söylenmemiştir.

20. “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret yoluyla da olsa mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin...”³⁴

³⁰ Âl-i İmrân 3/149.

³¹ Âl-i İmrân 3/156.

³² Âl-i İmrân 3/200.

³³ Nisâ 4/19.

“Mallarınız” tabiriyle müminlerin kardeş olduğu hatırlatılmış; “kendinizi öldürmeyin” emri ile de “malın ve canın korunması”, prensibe bağlanmıştır. Ayetin “Ey iman edenler” hitabıyla başlaması bir dikkat çekme ve zihin hazırlığı içindir. Emirler ve yasaklara aykırı davranmanın sonucu ise itikâdî bir neticeye bağlanmamıştır. Çünkü Yüce Allah’ın esirgeyciliğine vurgu yapılarak bitirilmiştir.

21. “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin.”³⁵

Gusül ve abdest (amel), imanın bir parçası olsaydı teyemmüm gibi bir hafifletme olmazdı. Çünkü iman esasları, net ifadelerle anlatılan ve “şöyle olmazsa, şöyle olsun” şeklinde bir mazeret ve istisna kabul etmeyen, kesin tasdik konularındır.

22. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emr'e de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün. Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”³⁶

Mâtürîdî, bu ayet ile “ey iman edenler” şeklinde başlayan et-Tevbe 9/38 ve el-Hadîd 57/28 âyetlerini birlikte değerlendirerek konumuz açısından şu sonuca ulaşır: “Bu ayetlerde amel açısından eksikliği olan mü'minler uyarılmakta; ancak buna rağmen kendilerinden mü'min şeklinde bahsedilmektedir.”³⁷

23. “Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut (gerektiğinde) topyekûn savaşın.”³⁸

Ayette emredilen husus bir iman esası olsaydı yani amel imanın bir parçası olsaydı emir, kesin, net ve herhangi bir istisna konulmadan gelirdi. Hâlbuki

³⁴ Nisâ 4/29. Ayetteki “kendinizi öldürmeyin” kısmı, nefis kavramına hem bireysel hem de toplumsal anlam verilerek “birbirinizi öldürmeyin” şeklinde de tefsir edilmiştir. Kurtûbî, bu ikinci anlamda icma olduğunu savunmuştur. Kurtûbî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 156.

³⁵ Nisâ 4/43.

³⁶ Nisâ 4/59.

³⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, (Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 1970), 379.

³⁸ Nisâ 4/71.

önce bölük bölük savaşa çıkın denilmiş; sonra topyekûn denilmiştir. İman esasları ile ilgili ayetler ise böyle değildir. Mesela Bakara Suresi 4. ayette “Onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinlikle inanırlar” buyrulmuştur. Burada kitap ve ahiret inancı anlatılırken, amelî hükümler içeren ayetlerde olduğu gibi herhangi bir istisna, mazeret, alternatifli durum zikredilmemiştir.

24. “Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin...”³⁹

Bu ifadeler, hem iman-amel ilişkisi, hem de tekfir konusuyla ilgili önemli noktalar. Her zaman ve her mekânda ortaya çıkabilen; imanı tekeline alma ve başkalarını tekfir etme eğiliminde olan kişi veya gruplara ciddi bir uyarıdır.

25. “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun.... Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁰

Bir kimse Mü'min de olsa hislerine uyup adaletsizlik yapma ihtimali her zaman vardır. Yüce Rabbimiz böyle bir durumda bile “Allah yaptıklarınızdan haberdardır” demekle yetinmiştir. Adaletten sapan, doğru şahitlik etmeyen veya yalancı şahitlik yapanlara küfür isnad etmemiştir.

26. “Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapmıştır.”⁴¹

Ayet, iman edenlerin nelere, nasıl inanmaları gerektiğini bildirmektedir, bu anlamda “iman edin” demektedir. Bunlardan birini bile inkâr eden kimseler

³⁹ Nisâ 4/94. Sahabeden bazıları, askeri görevlerle Medine dışında olduklarında tanımadıkları kişilerle karşılaştıklarında düşman sanarak Müslüman olduğunu söyleyen bazı kimselerle de savaşıyorlardı. Sahabeden biri de böyle bir durumda karşıdakinin ölüm korkusuyla kelime-i tevhidi söylediğini düşünerek onu öldürmüştü. Peygamberimiz, bu olaya çok üzülmiş; “kalbini mi yardım da samimi olmadığını anladın” demiştir: Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 5: 222.

⁴⁰ Nisâ 4/135.

⁴¹ Nisâ 4/136.

“doğru, hak, geçerli, kurtarıcı” imana kavuşamamış; hak dinden sapmış sayılırlar. Ayette açıkça görüldüğü gibi imanın zıddı “amel”sizlik olarak değil, “inkâr” olarak ifade edilmiştir.

27. “Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”⁴²

Mü'minin emre aykırı davranışı, ahiret hayatı-hesap açısından kendi aleyhine bir delildir; ama yine de kendisinden iman vasfı kaldırılmamıştır.

28. “Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı...”⁴³

Ayet, akitlere riayeti imanın gereği saymıştır. İmanın kendisi değil, inanan-dan beklenen edimdir. “Helal saymamak üzere” ifadesi iman-amel ilişkisi açısından çok önemlidir. Burada ölçü “haramı helal, helali haram saymak” olarak belirtilmiştir. Böylece de inanç-eylem ayrımı yapılmış olmaktadır.

29. “Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.”⁴⁴

Beytül Harama yönelmiş mü'minlere saygısızlık etmemek; ihramlı iken avlanmamak; bir topluma kininden dolayı adaletsizlik yapmamak; iyilik ve takvada değil de günah ve düşmanlıkta yarışmak konularında uyarılan kimseler “iman edenler”dir. İman-amel ilişkisi açısından meselemiz, yasakları çiğnemiş olanlara konulan yaptırımlardır. Bu kimseler için “Allah'ın cezasının çetin olduğu” şeklinde ciddi bir uyarı verilmekle birlikte, davranışlarının karşılığı olarak imandan da çıkmış olma sonucuna bağlanmamaktadır.

30. “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığımız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın). Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta yahut

⁴² Nisâ 4/144.

⁴³ Mâide 5/1.

⁴⁴ Mâide 5/2.

yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin”⁴⁵

İman-amel ilişkisi bir parça bütün ilişkisi olsaydı bir mü'minin abdest alın-caya, gusledinceye veya teyemmüm edinceye kadar imanında tamlık olma-yacağı sonucu çıkardı. Hastalık, yolculuk veya su bulamama durumlarında getirilmiş olan teyemmüm kolaylığı da çelişik olurdu. Ameller konusunda sunulan bu kolaylık ve alternatiflilik iman konusunda yoktur: “Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. ‘Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız’ dediler.”⁴⁶ ayetinde görüldüğü gibi.

31. “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmese. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur.”⁴⁷

Adaletli olmak, takvaya daha çok yakışan bir davranış olarak nitelenmiş, kalbinde iman olanlardan bu imanlarının bir gereği ve göstergesi olarak takva ve adalet istenmiştir. Yani amel, imanın kendisi olarak değil; iman edene yakışan, ondan beklenen davranış olarak nitelenmiştir.

32. “Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler.”⁴⁸

Bir zaaf olarak unutmak ve bunun sonucu oluşan olumsuz tutum ve davranışlar ile takva ve tevekkül konusundaki eksikler konusunda uyarılar ve hatırlatmalar yapılmıştır. İman edenler hitabı ile mü'minlerin dikkati çekilmiş; ancak aksi durumlar için imanlarının zarara uğrayacağı şeklinde bir sonuca bağlanmamıştır.

33. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁹

Takva, istikamet, istikrar ve cihad, iman edenlerden beklenen değerlerdir. Ancak bu değerler, imanlarının tam ve mükemmelliği için değil; mü'min

⁴⁵ Mâide 5/6.

⁴⁶ Bakara 2/285.

⁴⁷ Mâide 5/8.

⁴⁸ Mâide 5/11.

⁴⁹ Mâide 5/35.

ferdin kurtuluşu için zikredilmiştir. “kurtuluşa eresiniz” ifadesi de bunu göstermektedir.

34. “Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar, birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁵⁰

Yahudi ve Hristiyanları dost edinenlerin bir sonraki ayette “*kalplerinde hastalık bulunanlar*” olduğu; esasında kalplerinde iman bulunmadığı belirtilmiştir. Bu iki ayet ile “mü’minlerle din uğrunda savaşanlar ve onları yurtlarından çıkararakları dost tutanlar, onlardandır”⁵¹ ayeti birlikte değerlendirildiğinde dost edinmekten kasıt ortaya çıkar: Onlarla ittifak etmek, veli-yönetici edinmek, emirlerine girmek, onlara benzemek, onların menfaatine çalışmak ve onlardan olmaktır.

35. “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar”⁵²

Övülmüş olan haller, gerçek iman sahiplerinin göstergeleridir. İnananlardan iman-amel bütünlüğü ve uyumu istenmiştir. “*Kim dininden dönerse*” ifadesi ile imanın zıddı, inkâr olarak tanımlanmıştır. Amel eksikliği, azlığı veya yokluğu ile ilişki kurulmamıştır.

36. “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah’tan korkun.”⁵³

Dost edinilmeyecek olanlar “*dinimizi alay ve oyun konusu edinenler ve kâfirler*”dir. Dost-veli-yönetici edinilmemesi gereken kişiler, doğrudan sayılmakta; ancak bu kişiler arasında iman ettiği halde amelinde zayıflık olanlara yer verilmemektedir.

⁵⁰ Mâide 5/51. “Her iki toplum da dostluk-velilik ilişkisini sadece kendi aralarında işletirler. Yahudiler sadece Yahudiler için, Hristiyanlar, sadece Hristiyanlar için dostluğu kabul ederler. Bu nedenle Müslümanlara gerçek anlamda bir dostluk göstermezler.” Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979) 3: 1712.

⁵¹ Mümtehine 60/9.

⁵² Mâide 5/54.

⁵³ Mâide 5/57. Bu ayetin nüzul sebebinin, bazı Müslümanların, münafıklardan bazılarına sevgi beslemeleri ve muhabbetle davranmaları olduğu belirtilmiştir. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 1712.

37. “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.” “Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.”⁵⁴

“Sınırı aşan” helâli haram sayarak Allah'ın hükümlerine girenler için “*iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının, saygılı olun*” denilerek ciddi bir uyarı yapılmıştır. Ancak helal veya haram kılınan şeyleri açıkça inkâr etmeksizin fiilen aşırıya gidenler için yine de “*ey iman edenler*” ve “*kendisine iman etmiş olduğunuz*” ifadeleri kullanılmaya devam etmektedir. Bu da günah işlemek, hata yapmak, aşırıya gitmek ile inkâr etmek arasında bir ayrım yapıldığını göstermektedir.

38. “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.” “Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁵⁵

Emirleri yapmak, yasaklardan kaçınmak da inanan insanın yapacağı işlerdir. Kalbinde iman olmayan için; inanmadığı bir kitapta yazılı emir veya yasağın da anlamı olmayacaktır. Bir sonraki ayette içki ve kumar yasağının gerekçesi açıklanırken bu amellerin sonucunun imanı kaybetmek olacağı şeklinde bir hükme gidilmemiştir.

39. “Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetiştirebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınavacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”⁵⁶

Beklenmedik durumlarda ortaya çıkan nimetler herkes için olduğu gibi mü'minler için de bir imtihan-sınama aracıdır. İman edenden beklenen erdem, fırsatı ganimet bilmek değil; helal ve harama dikkat etmek; haram ise hiç düşünmeden vazgeçmektir. Ancak böyle bir durumda bile Yüce Al-

⁵⁴ Mâide 5/87. Bu ayet, Hz. Peygamber zamanında, yeme-içme, giyinme, evlilik gibi konularda kendilerini mahrum etmeyi dindarlık olarak görenler çıkması üzerine inmiştir. Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 7: 8-11.

⁵⁵ Mâide 5/90-91.

⁵⁶ Mâide 5/94.

lah, iman vasfını kaldırmamakta; işin sonucu hakkında ciddi bir uyarıda bulunmaktadır.

40. “Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder... Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefaret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun.”⁵⁷

Yasağı kasten çiğnemenin bile karşılığı, alternatifli dünyevî cezalar ve kefaretlendir. Küfr-inkara nispet edilmek veya uhrevi cezalar değildir. Bu kimse-lerden iman vasfı kaldırılmamaktadır. Bu da bizi “amelin imandan cüz olmadığı; imanın zıddının küfür olduğu; Kur’ân’da ise amellerdeki eksik, hata, yanlış veya yokluğun küfür olarak değil günah olarak nitelendiği; çeşitli dünyevi-uhrevi cezalar, uyarılar yapılmakla birlikte kişiyi imandan çıkarmadığı” sonucuna götürmektedir.

41. “Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.”⁵⁸

Ayet, nüzul ortamından günümüze ve konumuza taşınacak olursa: Kur’ânda açıkça haram kılınmamış olan şeyler, zorlama yorum ve te’villerle haram kılınarak mübah alan daraltılmamalıdır. Amel-imandan bir cüz müdür, değil midir? Kişi büyük günah işlerse dinden çıkar mı? Nüzul-ü İsa, Mehdi, Mesih vb. gibi Kur’ânda konu ve sorun edinilmemiş meseleleri ele alıp buradan sorunlar, teoriler icad etmek; hatta buradan yola çıkarak Allah’ın mü’min dediğine kâfir deme hakkı olduğunu düşünmek de bu ayete göre hatalı davranışlardır.

42. “Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.”⁵⁹

⁵⁷ Mâide 5/95.

⁵⁸ Mâide 5/101. Hz. Peygamber, Haccın farz kılındığını tebliğ ettiğinde sahabeden biri “her yıl mı?” diye sormuş; sorusu cevaplanmadığı halde üç kez tekrar edince “evet dese her yıl farz olacağı ve buna güç yetiremeyecekleri; tebliğde değinilmeyen konularda çok soru sormalarının doğru olmadığı” cevabını vermiştir: Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. İbrahim Canan (Ankara: Akçağ Yay., 2001), “Hac”, 412.

⁵⁹ Mâide 5/105.

İman edenden beklenen özellikler, özdenetim, ihlas, istikamet ve istikrardır. Sapan kimsenin böyle bir mü'mini etki altına alması ve yoldan çıkarması mümkün değildir. Sayılan özellikler imanın bir parçası değil ürünü ve göstergeleridir.

43. “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun).”⁶⁰

Özellikle şahitlik konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi için ayet, iman edenler hitabıyla başlamış; imanın ve namazın ahlaki planda tezahürü olması gereğine dikkat çekilmiştir. Yine de bu durum imanın ya da namazın bir cüzü değil, bir göstergesi, gereği ve sonucudur. Ayrıca şahit tutma işi imanın bir parçası olsa idi bizden olmayan kişilerin de şahitlik edebileceği şeklinde bir alternatif konulmazdı.⁶¹

44. “Ey iman edenler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın.”⁶²

Âl-i İmrân 3/155 ve et-Tevbe 9/25-26 ayetlerinde de aynı olguya değinilmiştir. Bu ayetlerde de Allah'ın affından bahsedilerek bazı Müslümanlar affedilmiştir. Bu üç ayeti birlikte değerlendirdiğimizde savaştan kaçmanın büyük bir günah olduğu; ancak bu durumda bile tövbe kapısının açık olduğu; bu fiil sahiplerinin kâfir olarak nitelenmediği ortaya çıkar.

45. “Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.” “İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.” “Allah

⁶⁰ Mâide 5/106.

⁶¹ Maturidi alimlerinden Sâbûnî'nin iman ile amelin ayrı olgular olduğuna dair delillerinden biri de bu ayaftır. Sâbûnî'ye göre: “Eğer adaletin yokluğuyla iman ortadan kalkacak olsaydı ayette sadece “içinizden iki şahit” denilirdi; çünkü ayeti kerimenin başı zaten mü'minlere hitap ile başlamaktadır. Böylece mü'min kimsenin adil de, gayrı adil de olabileceği sabit oldu. Sâbûnî'nin diğer delilleri şöyledir: Cenabı Hak “Ey İman Edenler, samimi bir tevbe ile Allah'a dönün (Tahrim, 66/8)” buyurarak günah işledikleri halde kişilere iman kelimesiyle hitap etmiştir. “Ey İman edenler, öldürülenler hakkında kısas size farz kıldı (Bakara, 2/178)” buyurarak kasden adam öldüren kişiye mü'min adımı vermiştir. Halbuki katl büyük bir günahtır.” Nureddin es- Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), 161-162.

⁶² Enfâl 8/15.

katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.”⁶³

46. “Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûlüne uyun.”⁶⁴

“İşitmedikleri halde işittik diyenler” “aklını kullanmayan sağır, dilsiz, düşünemeyen kimseler,” inkârcılardır. Mü’minler de aynı hatalara düşmemeleri için uyarılmaktadır. Mü’minlere emredilen, kendilerine hayat verecek olan çağrıya uymaları ve itaat etmeleridir. “... gibi olmayın” ifadesinden de hitap edilenlerden mümin sıfatının ayrılmadığı anlaşılmaktadır.

47. “Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; size güvenilen şeylere bile bile hıyanet etmiş olursunuz.” “Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.”⁶⁵

48. “Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.”⁶⁶

27. ve 28. ayette uyarılar yapılmış, 29. ayette asıl hedeflenmesi gereken şeyler olarak takva ve furkan, bir ideal ve hedef olarak konulmuştur. “Suçlarınızı örter ve sizi bağışlar” ifadesi önemlidir. Çünkü burada hem, 27. ve 28. ayetteki emre uygun davranmayanlar “küfre-inkara” nispet edilmemiş, hem de takva üzere bulunduğu takdirde Yüce Allah'ın kusurları affedeceği ve bağışlayacağı beyan edilmiştir. Yüce Allah, en-Nisâ 4/116'ya göre şirk dışındakileri “kusur ve günah” olarak nitelemiş; “küfür-inkar” olarak nitelememiştir. Bu ayetler grubundan hata, kusur ve günah ile inkârın farklı şeyler olduğu ortaya çıkmaktadır.

49. “Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz.” “Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”⁶⁷

Allah yolunda sebat, zikir, itaat ve sabır emredilmiş; çekişme yasaklanmıştır. Sıralanan bu emir ve yasaklara riayet etmemenin sonucu olarak, imanı

⁶³ Enfâl 8/20-22.

⁶⁴ Enfâl 8/24.

⁶⁵ Enfâl 8/27-28.

⁶⁶ Enfâl 8/29.

⁶⁷ Enfâl 8/45-46.

kaybetmek değil, kuvvet olarak tercüme edilen rih'i kaybetmek olarak ifade edilmektedir.

50. “Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar-velî edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır.”⁶⁸

Baba ve kardeş bile olsa veli-yönetici-dost edinilmeme sebebi küfrü imana tercih etmeleridir. Bu ayette de imanın zıddı olarak küfür-inkar gösterilmiş; gayri sâlih veya eksik amel gösterilmemiştir. Ayrıca onları veli edinenler de küfre nispet edilmemiş, zalimlerden olacakları söylenmiştir.

51. “Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir.”⁶⁹

Mü'minler, imanları ile ekonomik durumları arasında bir tercih yapmak durumunda kaldıklarında imanlarını tercih edecekler; lütuf sahibi Allah'a güveneceklerdir. Konu, Allah'ın zengin ve lütuf sahibi olduğu şeklindeki bilgilendirme-hatırlatma ile hükme bağlanmış; iman-amel-inkâr düzlemine taşınmamıştır.

52. “Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!”⁷⁰

Azap ile müjdelenenler, “hahamlar ve rahipler” örneği ile “dini istismar ederek kazanılan haksız kazanç” elde eden din adamları ile elde ettiği “altın ve gümüşü yığıp, Allah yolunda harcamayanlar”dır. “İman edenler” den beklenen ise onlara benzememeleridir. Bu nedenle ayette iman-amel arasında parça-

⁶⁸ Tevbe 9/23. “Bu ayet ve benzerlerinden Müslümanlara zarar vermeyen ve dostluk gösteren yakınlarla ve akrabaya iyi ve âdaletli davranmaya engel bir anlam çıkarılmamıştır.” Muhammed İzzed Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1962), 12: 95-97.

⁶⁹ Tevbe 9/28.

⁷⁰ Tevbe 9/34. “Ayette malını Allah yoluna harcama teşvik edilmektedir. Tek hedef olarak servet sahibi olma amacı gütmeye, mal stoklama, ekonominin tıkanmasına yol açma gibi eylemler yasaklanmaktadır.” İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10: 177. Mü'minler tarafından bu tür fiiller hiç yapılmaya veya yapılmaya ihtimali olmasa idi bu yasaklamalar yapılmazdı. Ancak her ne kadar ağır ifadeler kullanılsa da bu fiillerin sonuçlarından biri imanı kaybetmek değildir.

bütün ilişkisi kurulmamış; iman edenler için bir uyarı ve örneklendirme yapılmıştır.

53. “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda savaşa çıkın!’ denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.”⁷¹

Bu ayet, amelin imandan bir cüz olmadığı noktasında İmam Maturidi’nin delil olarak zikrettiği ayetlerdendir. Maturidi’ye göre “Kur’ân, bu ayet ile Sâf 61/2-4; Nisâ 4/75 ve Hadîd 57/16. ayetlerde, bazı farzları terk edenlere bile “Ey iman edenler” şeklinde hitap etmektedir. Eğer iman, bu görevlerin bizzat kendisi olsa idi, bunları terk etmek, inkâr etmek anlamına gelirdi ki onlara da “iman edenler” şeklinde bir hitap olmazdı.”⁷²

54. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.”⁷³

Takva ve sadıklarla beraber olmak, imanın bir şartı olarak değil; iman eden beklenen ahlakî tutum ve davranışlar olarak beyan edilmiştir.

55. “Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler.” “Ne zaman bir sure indirilse, içlerinden “Bu hanginizin imanını arttırdı ki?” diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler.” “Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir.”⁷⁴

“İnkârcı olarak ölüp gitmiş” olanlar “Allah’ın ayetleri ile alay eden, kalplerinde hastalık olan” münafıklardır. Bu üç ayette mü’minler, kâfirler ve münafıklar kesin çizgilerle ve somut bir şekilde ayrılmıştır. Kur’ân’da müminlerin, kâfirlerin, müşriklerin, münafıkların özellikleri bu ve diğer ayetlerde sayılmıştır. Ve bu konuda hüküm verme yetkisi Allah Teala’nındır: “*Hüküm ancak*

⁷¹ Tevbe 9/38.

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Bejrût: Dâr Sâder, 2010), 477.

⁷³ Tevbe 9/119.

⁷⁴ Tevbe 9/123-125. Fahreddin Razi de ayette belirtilen durumun savaş durumu ile sınırlı olduğunu, hayatın olağan akışında ticaret, seyahat gibi durumlarda işletilmeyeceğini belirtmiştir: Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtihu'l-ğayb*, (Bejrut: Darül Kütüb el-İlmiyye, 1990), 16: 230. Bu durum, imanın bir parçası olsa idi savaş zamanında da, barış zamanında da geçerli olması gerekir, istisnaya tabi tutulmazdı.

*Allah’a aittir.*⁷⁵ Açıkça inkâr etmedikçe, sırf amelinde eksiklik bulunduğu için bir mümine küfür isnad etmek çok yanlış bir tutum ve bu alanın bir ihlali-
dir.

56. “Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”⁷⁶

Rükû, secde, Rabb’e ibadet, hayır işlemek iman edenlerden beklenen amel-
lerdir. İmanlarının bir gereği, göstergesi ve sonucudur. Bir parçası olsaydı
bunları yapmayanları, eksik yapanları veya mazereti sebebiyle yapamayan-
ların küfre nispet edilmesi gerekirdi. O halde bunlara emir, tavsiye, teşvik,
yol gösterme, gereklilik, imanın tezahürü demek daha uygun olur.

57. “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın
adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği (yüz kızartıcı suçları) ve
kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde. Allah’ın lütfu ve rahmeti sizinle olma-
saydı içinizden hiçbir kimse günahattan asla arınmazdı, fakat Allah dilediğini
arındırır.”⁷⁷

Burada Yüce Allah, günaha girmiş veya ayetin tabiriyle şeytanın adımlarını
takip etmiş olanlara, kendisinin lütfu ve rahmetini (mesela: tövbe, akıl,
bilgi) hatırlatıyor. Arınmak ifadesi de önemlidir. Çünkü işlenmiş bir günah-
tan arınmak, temizlenmek, tövbe ile mümkündür. Tövbeden önce iman
gidiyor, sonra geri geliyor şeklinde düşünmek ise hem akla hem Kur’ân
mantığına ters düştüğüne göre herhangi bir günah işlemeyi küfür olarak
görmek hatalıdır. Buna “Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi
sorumlu tutma”⁷⁸ ayeti de güzel bir örnektir.

58. “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara
selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha
iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız.”⁷⁹

Emre uygun davranmak yani amel, imanla ilgili bir konu olsaydı, emrin
gerekçesi veya emre muhalefetin sonucu da imanla ilgili olurdu. Hâlbuki
burada vurgu “*bu sizin için daha iyidir*” şeklinde olmuştur.

⁷⁵ Yûsuf 12/40, En’âm 6/57

⁷⁶ Hac 22/77.

⁷⁷ Nûr 24/21.

⁷⁸ Bakara 2/286.

⁷⁹ Nûr 24/27.

59. “Ey iman edenler! Hizmetinizde bulunanlarla içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sığağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceğı üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır.”⁸⁰

Ayette yasaklanan davranış, belli zamanlarla istisnaya tabi tutulmuştur. Amel, imanın bir parçası olsaydı, verilen bu yasak her zaman ve her durumda geçerli olur ve aksi davranış da imanı tehlikeye sokardı. Oysa böyle bir durum yoktur. Hem belli zamanlar istisna edilmiş, hem de konu iman-küfür bağlamında değil; gündelik hayat-ahlak bağlamında ele alınmıştır.

60. “Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik... gözler yıldığı, yürekler gırtlığa geldiğı ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman; İşte orada iman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı”⁸¹

Savaş durumunda ağır imtihan ve şiddetli sarsıntılar geçirmiş olmalarına ve hatta “Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman” şeklindeki ağır ifadelere maruz kalmalarına rağmen yine de iman edenlerden mü'minlik vasfı kaldırılmamıştır.

61. “Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.” “Ve O'nu sabah-akşam tesbih edin.”⁸²

Zikir ve tesbih, iman edenden istenmekte; iman ile amel arasında öncelik-sonralık, sebep-gereklik, inanç-görev ilişkisi kurulmaktadır.

62. “Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun edin ve güzel bir şekilde serbest bırakın.”⁸³

Açıkça hak-hukuk vurgusu yapılmış; yapılması istenen davranışlar emir olarak ifade edilmiştir. “Ey iman edenler” şeklinde başlaması da, iman eden-

⁸⁰ Nûr 24/58.

⁸¹ Ahzâb 33/9-11.

⁸² Ahzâb 33/41-42.

⁸³ Ahzâb 33/49.

ler için doğru olan ve olmayanı ortaya koymaktır. Emirler ve yasaklar İtikâdî bağlamda değil, hukuki-ahlaki bağlamda ifade edilmiştir.

63. “Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin... Yemeğinizi yiyince de hemen dağılın, söze dalıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor... Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygundur. Resûlullah’ı üzmeye hakkınız yoktur.”⁸⁴

Emir, yasak ve tavsiyelerin bulunduğu; mü’minlere âdab ve erkân öğretilen bu ayetlerde

Allah’ın elçisini üzme gibi önemli bir olgu gündeme getirilmiştir. Bu nezaketsizlikleri yapanlar uyarılmış; ancak konu iman-inkâr bağlamında değil; ahlak-edeb bağlamında hükme bağlanmıştır.

64. “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salavat getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.”⁸⁵

“Siz de ona salât ve selâm okuyunuz” emri bağlayıcıdır, emrin yerine getirilmesi gereklidir. Ancak bunun zamanı, mekânı ve sayısı konusunda açıklama yapılmadığı için fıkıhçılar farklı yorumlar yapmışlardır.”⁸⁶ Her adı anıldığında, fiileri anlatılırken, namazda tahiyat, sallı-barik okuyarak vb. yorumlardan da anlaşılacağı üzere, emrin farzîyetine inanmak (iman) başka, yerine getirmek (amel) başkadır.

65. “Ey iman edenler! Siz de Musa’ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah yanında şerefli idi.”⁸⁷

Müminler uyarılmışlar, ancak yine de kendilerine iman edenler şeklinde hitap edilmiştir. Uyarı yapılırken “...gibi olmayın” ifadesi de önemlidir. Hitap, iman edenlerdir; bu duruma düşme ihtimali vardır; ama henüz düşülmüş ve her şey bitmiş değildir.

⁸⁴ Ahzâb 33/53.

⁸⁵ Ahzâb 33/56. İbn Âşûr’un yaptığı araştırmalara göre sahabe, Hz. Peygamber’in adı her anıldığında değil, özel olarak O’nun sıfatları ve davranışları hakkında konuşulduğunda salavat getirmektedir: İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 22: 100-101. Bu tespit de amelin imandan bir cüz olmadığı tezimini destekler. Vahyin ilk muhatabı olan sahabe, ayette emredilen fiili, imanın mutlak ve ayrılmaz bir parçası olarak görse idi mutlak olarak da yerine getirirdi.

⁸⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2007), 4: 398.

⁸⁷ Ahzâb 33/69.

66. “Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah, sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder.”⁸⁸

Takva ve sıdk özelliklerine sahip olmanın sonucu günahların bağışlanması ve işlerin düzelmesidir. Allah ve elçisine itaatın sonucu da büyük kurtuluşu kazanmaktır. Bu ayetler, iman ile amel arasındaki sıkı bağa işaret etmekle birlikte görüldüğü gibi sonuçlar îtikâdî bir duruma bağlanmamış ve şart edatları ile ifade edilmiştir.

67. “Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.”⁸⁹

Allah'ın dinine yardım etme emrinin sonucu kişiye ilahi yardım ve ayaklarının kaymamasıdır. Tersine durum da bu yardımdan mahrum kalma ve ayakların kayması olabilecektir. Yine de bilgi ve uyarı “iman eden”dir. Sonraki ayetlerde ise “sonu felaket olan ve yaptıkları sonuçsuz olanların inkârcılar ile Allah'ın indirdiğinden nefret edenler” olduğu beyan edilmiştir. Bu kişilerin “*amellerini de Allah boşa çıkarmıştır.*”⁹⁰ Buradan iyi amele, iyilik özelliğini kazandırıp karşılığını-sonucunu iyi yapan temel unsurun iman olduğu; dolayısıyla da imanın amelden önce geldiği ve ayrı şeyler olduğu ortaya çıkmaktadır.

68. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.” “İnkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da inkârcılar olarak ölenler var ya, Allah onları asla bağışlamayacaktır.”⁹¹

İşleri boşa çıkanların ve Allah'ın asla bağışlamayacağı kişilerin özellikleri şunlardır: 1- Allah ve resulüne itaat etmemek. 2- İnkâr etmek 3- Allah yolundan alıkoymak 4- İnkârcı olarak ölmek. Açıkça görüldüğü gibi amel, imanın bir parçası olarak ele alınmamış; imanın zıddı olarak inkâr gösterilmiştir. Dikkate diğer bir nokta da “*inkârcı olarak ölmek*”tir. Çünkü ez-Zümer 39/53'e göre mü'min için tevbe ve bağışlanma yolu her zaman açık tutulmuştur.

69. “Ey iman edenler! Allah'ın ve Resul'ünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.”⁹²

⁸⁸ Ahzâb 33/70-71.

⁸⁹ Muhammed 47/7.

⁹⁰ Muhammed 47/8-9.

⁹¹ Muhammed 47/33-34.

70. “Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidebilir.”⁹³

1. ayette kendi düşünce, irade, istek ve menfaatimiz aleyhine de olsa Yüce Allah'ın buyruğu olan ve peygamber tarafından uygulanarak bize gösterilmiş olan Kur'an'a aykırı düşünmemek ve davranmamak emredilmiştir. 2. ayette de bunu daha da ileri bir noktaya götürüp kendi heva ve hevesimizi dinden üstün tutmak (sesimizi yükseltmek) yasaklanmıştır. Dikkat edilmediği takdirde bunların sonucunun iyi amellerin de boşa gideceği olduğu belirtilmiştir. Burada da amellerin makbul olması, değer kazanması ve ahirette alınacak iyi bir karşılık, imanî bir noktaya dayandırılarak iman-amel ilişkisi düzenlenmiştir.

Bu ayette belirtilenler dışında, amelleri boşa gidecek olanlar şunlardır: “Dininden dönen ve kâfir olarak can verenler,”⁹⁴ “iyi işler yaptıklarını sandıkları halde kötü işler yapanlar; ayetleri ve ahireti inkar edenler,”⁹⁵ “inanılması gerekenleri inkar edenler.”⁹⁶ Buradan yola çıkıldığında anlaşılacağı üzere: Kur'an'a göre amel, imanın bir cüzü-parçası değildir. Ancak amelin, sahîh ve makbul olmasının temel şartı imandır. Amele değer katan, anlamlandıran, iyi bir sonuca kavuşturacak olan, imandır.

⁹² Hucurât 49/1. Fahreddin Râzî'ye göre bu surede, iman edenleri güzel ahlaka ve edebe yönlendirmek amacıyla beş ayet “ey iman edenler” hitabıyla başlamakta ve her biri de farklı bir kurala yer vermektedir: Râzî, *et-Tefsîrül-Kebîr*, 27: 118.

⁹³ Hucurât 49/2. Temimoğulları isimli Bedevi kabilesine mensup bazı kişiler, Hz. Peygamberi görmek için Medine'ye gelmişler; ancak, istirahat halinde olmasına rağmen zamanını gözetmeden ve doğrudan ismiyle hitap ederek çağırmışlardı. Yaptıklarının yanlış ve edebe aykırı olduğunu bilmeyen bu kişileri uyarmak amacıyla bu ayetler indirilmiştir: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (Kâhire: Daru'l Kütüb'l-Mısriyye, 1967), 16: 294. Yapılan edeb eğitiminin, iman edenlere olması da tezimizi desteklemektedir. Çünkü iman dairesinden çıkan birisi için eğitmeye yönelik bir tedbir de söz konusu olamaz. O halde bu fiil sahipleri hata edip yanlış yapmışlardır; ancak amel, imanın cüzü olmadığı için imandan çıkmamışlardır.

⁹⁴ Bakara 2/217.

⁹⁵ Kehf 18/103.

⁹⁶ Mâide 5/5; Ayrıca bakınız: Mâide 5/53; A'râf 7/88, 147; Tevbe 9/17, 69; Hûd 11/6, Zümer 39/65.

71. “Ey iman edenler! Eğer bir fâsik size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”⁹⁷

Kur’ân meâllerinde fâsik kelimesi şu anlamlarda tercüme edilmiştir: Buyruktan çıkmış, dinin koyduğu sınırlardan dışarıya çıkmayı adet haline getiren, bozuk inançlı, yalan haber taşıyan, Allah’ın emir ve yasaklarını açıktan ve bir endişe, iç burkulması duymadan çiğneyebilen bir kişi, yoldan sapmış, yoldan çıkmış, kötü huylara sahip, yalancı, günahkâr, özü-sözü bozuk⁹⁸

Bu ayette haber getiren kişinin özelliği olarak fisk-fâsiklik özelliği gösterilmiştir. Doğruluğu araştırılmadan, “doğru bilgi”ye dayanmadan alınacak kararın, yapılacak bir eylemin olumsuz sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir. Emre uymamanın sonucu ise iman alanıyla ilgili değil siyasi, idari, askerî ve gündelik hayatla ilgilidir.

72. “Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi karalamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsiklik ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”⁹⁹

Müminlerin birbirini alaya alması, ayıplaması, karalaması, kötü lakaplar takması yasaklanmıştır. Devamındaki, “*imandan sonra fâsiklik ne kötü bir isimdir. Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir*” bölümünü önceki kısım ile birlikte düşündüğümüzde iki alternatif akla gelmektedir:

Birincisi: Yasaklanan davranışları helal sayarak işlemek. Çünkü devamında tövbe etmeyenler zalim olarak nitelenmiştir. Kur’ân’a göre ise en büyük zulüm şirktir.¹⁰⁰

İkincisi: Surenin başından itibaren serdedilen, özellikle de bu ayette sayılan emirleri yapmamak-yasakları çiğnemek ve bunu alışkanlık haline getirmek zamanla müminin imanında da zaaf oluşturacak; iman kalesini savunmasız hale getirecektir. Sonuçta amelin imandan bir parça olması değil, amel ile

⁹⁷ Hucurât 49/6.

⁹⁸ <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/>;

<http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sure=49&ayet=6>, Erişim, 13 Nisan 2022.

⁹⁹ Hucurât 49/11.

¹⁰⁰ Lokmân 31/13

ilgili durumların en nihayetinde mümini fiska, tövbe etmesi gereken bir zulme götüreceği sonucu çıkarılabilir.

73. “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”¹⁰¹

Zannın bir kısmının “günah” olarak nitelenmesi ve gıybetle ilgili verilen ağır benzetmenin ardından takva ve tevbe tavsiye edilmesi; bu eylemlerin kişiyi imandan çıkarmadığını göstermektedir.

74. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”¹⁰²

Takva ve peygambere iman şartını yerine getirenlere verilecek sonuçlar iki kat rahmet ve ışığında yürünecek nurdur. Aksi durum ise rahmetten ve nurdan mahrum kalmaktır. İnkâra düşmek değildir. Ümitsiz bir durum oluşmaması için de ayet, Allah'ın rahmeti ve bağışlayıcılığı ile sona ermiştir.

75. “Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”¹⁰³

Ayet “*iman edenler*” hitabıyla başlamış; Allah ve ahiret inancıyla bitirilmiştir. Bu şekilde, emredilen ve yasaklanan davranışlara ciddi bir vurgu yapılmış olmaktadır. Bir önceki ayette günah, düşmanlık ve peygambere karşı gelme konularında gizli konuşanların cehennemlikler olduğu belirtilmiş; bir sonraki ayette ise bunun şeytandan olduğu açıklanmıştır. Kur'ân'ın davranış eğitim yöntemlerinden biri de hangi davranışın niçin yapılmayacağı ve sonuçları ile ilgili bilinç oluşturma metodudur. Ayet, Müslüman insanın zihninde ve kalbinde oluşturduğu bilinçle, bu hataları yapabilme ihtimaline karşı önlen almaktadır. Ayet, şeytana uyanların ameli müminlerin amel-lerini tefrik etmektedir.

¹⁰¹ Hucurât 49/12.

¹⁰² Hadîd 57/28.

¹⁰³ Mücâdele 58/9.

76. “Ey iman edenler! Size ‘Meclislerde yer açın’ denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size ‘Kalkın’ denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁰⁴

Bu ayette “... yapın, inananlar, ilim verilenler” denilerek, ilim, iman, amel-ahlak bütünlüğü bir hedef olarak verilmiş, bunu tesis edenleri Yüce Allah’ın yükselteceği bildirilmiştir. İman ve ilmin uygulama ile birlikte olduğunda ancak bir anlam kazanacağına vurgu yapılmıştır. Burada da bu üç unsurun birbirinin parçası olduğu değil olsa olsa bir bütünün parçaları olduğu sonucuna varabiliriz.

77. “Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız, bir şey danışacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”¹⁰⁵

Peygambere danışmak, günümüzde, O’nun getirdiği mesaja ve o mesajı iyi bilenlere danışmak olarak anlaşılabilir. Emrin sonucu “daha hayırlı ve daha temiz” olmakla nitelenmiş; bir şey bulamayanı Allah’ın bağışlayacağı ifade edilmiştir. Konu, imanın bir parçası olsaydı hafifletme veya istisna yapılmazdı.

78. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” “Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”¹⁰⁶

İman edenlere takva ve ahiret için azık hazırlamak emredilmiştir. Kendini ve Allah’ı unuttuğu için yoldan çıkanlar gibi olmak yasaklanmıştır. Yoldan çıkan kimselerin özelliği ise amelde eksiklik değil “Allah’ı unutmak”tır. Bu da amelin imandan bir cüz olmadığını göstermektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Mücâdele 58/11. Taberî, buradaki ‘yer açın, kalkın’ buyruğuna uymayı, ‘iyiliğe yönlendirmek maksatlı olarak verilen emir, talimat ve rehberliğe uymak’ şeklinde de yorumlamıştır: Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 28: 18. Bu emri yerine getirmek teşvik edilmekte; iyi sonuçları üzerinde durulmakta; ancak uymayanlar için imandan çıkma gibi bir sonuca varılmamaktadır.

¹⁰⁵ Mücâdele 58/12.

¹⁰⁶ Haşr 59/18-19.

¹⁰⁷ Taberî ve Şevkânî de unutmak olgusunu bu doğrultuda yorumlamaktadır. Yüce Allah’a karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere O da iyilik yapmayı unutturur veya kötülükten sa-

79. “Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin... Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur.”¹⁰⁸ Yüce Allah’ın “benim de düşmanım, sizin de düşmanınız” dediği kişiler “gerçeği inkâr etmiş” kişiler, yani kâfirlerdir. Bunların, iman edenlere düşmanlık edip, zarar vereceği açıkça ortada olduğu için onlara sevgi besleyip dost edinmenin doğru yoldan sapacağı bildirilmiştir. Yine de bu hatayı yapan kişinin “kâfir” olarak değil de “doğru yoldan sapmış-şaşırmış” şeklinde nitelenmesi ve ayetin “ey iman edenler” hitabıyla başlaması iman vasfının kaldırılmadığını; ancak ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu gösterir. Yanlış bir yola girmiş veya şaşırmış birinin dönmesi (tövbe) her zaman mümkündür.¹⁰⁹

80. “Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir.”¹¹⁰

Bir kimsenin “dil ile ikrar etme”si ve yapılacak bir sınama o kişiye mümin muamelesi yapılması için yeterlidir. Bununla birlikte, imanda esas unsurun “kalbin tasdiki” olduğu “Allah, onların imanlarını daha iyi bilir” ifadesinden anlaşılmaktadır. Kalpteki imanı sadece Allah’ın bildiği, dolayısıyla, imanın bir kalp eylemi olduğu anlaşılınca amelin imandan bir cüz olmadığı da anlaşılmış olur.

---

kıymayı unutturur. Bu sebeple kavuşacakları mutluluktan mahrum olurlar: Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 28: 52-53; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5: 237.

¹⁰⁸ Mümtetine 60/1.

¹⁰⁹ Ayetin iniş sebebi olarak rivayet edilen olay da bu yorumu destekler. Bedir savaşına katılanlardan biri olmasına rağmen, Mekke'nin fethi hazırlıklarını gizlice Mekkelilere bildiren Hâtıp b. Ebi Beltea için Hz. Ömer idam istemiştir. Hz. Peygamber ise, onun, ‘imanında bir zaaf olmadığını ısrarla vurgulayıp dürüst bir şekilde itiraf etmesi’ üzerine bu teklifi kabul etmemiştir. Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 28: 58-61.

¹¹⁰ Mümtetine 60/10.

81. “Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdeki kâfirlerden (onların dirilmesinden) ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesmişlerdir.”¹¹¹

“Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinenler” in kimler olduğu “Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar”¹¹² ayeti ile tanıtılmıştır. Bu kişilerin yani münafıkların ve kâfirlerin bir özelliğinin de “ahiretten ümit kesmek” olduğu belirtilmiştir. Müminlerden beklenen davranışlar (amel) gerekçeleriyle tanıtılmıştır. Emir ve yasaklara uymamanın dünya ve ahiretteki sonuçlarının da belirtildiği bu türden ayetleri müminler için bir eğitim (zihin, duygu, ahlak eğitimi), irşad ve uyarı olarak almak daha doğrudur.

82. “Ey iman edenler. Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?” “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılaşır.”¹¹³

Bu ayette “söz” ile “davranış” arasında uyum emredilmiş; aksi davranış Allah katında çok çirkin olarak nitelenmiştir. Düşünce, niyet, söz ve davranış arasında uyumsuzluk Kur’ân’da münafıklar için de söylendiği göz önüne alınırsa ayette iman edenlerin ciddi bir şekilde uyarıldığı anlaşılır. 5. Ayette Hz. Musa’yı üzenlerden “kalpleri eğri olanlar ve fâsıklar” olarak bahsedilmektedir. Buradan hareketle, hitap edilenlerden mümin olarak bahsedildiği; ancak Allah katında çok çirkin olarak nitelenen davranışlara devam etmenin kişiyi zamanla eğriliğe, fıska götürme ihtimali bulunduğu anlaşılır. Hucurât suresi 14. ayette inandıklarını söyleyen Bedevilere “henüz imanın kalplerine yerleşmediği” belirtilerek mü’min vasfı verilmemiştir. Bu ayet ise “ey iman edenler” hitabıyla başladığına göre “mümin” vasıfları devam etmektedir.

83. “Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?” “Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.” “İşte bu tak-

¹¹¹ Mümtehine 60/13.

¹¹² Mücâdele 58/14.

¹¹³ Saff 61/2-3. Zemahşerî, ayette yasaklanan olguyu “yalan söylemek, sözünde durmamak, yapmayacağı bir şeyi vaad etmek, yaptığı şeyler konusunda gerçek dışı şeyler söylemek, yapmadığı şeyi yapmış gibi anlatmak” şeklinde açıklamaktadır: Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki javâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1366/1947) 4/91-92.

dirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.”¹¹⁴

Önce iman, sonra cihad sıralamasından hem birinci önceliğin Allah ve Rasülüne iman olduğu; hem de iman ile amelin ayrı ayrı zikredilmesi sebebiyle amelin imandan bir parça olmadığı anlaşılır. Diğer taraftan ise 12. ayetten de anlaşılmaktadır ki ancak iman-amel bütünlüğü sayesinde bağışlanmak ve cenneti kazanmak (en büyük kurtuluş) mümkün olmaktadır.

84. “Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havârîlere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havârîler de: Allah (yolunun) yardımcıları biziz, demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti...”¹¹⁵

Surenin başında özü-sözü-davranışı bir olmak emredilmiş, devamında bazı emir yasak ve tavsiyelere yer verilmiştir. 10-13. ayetlerde gerçek saadete ulaşma yolunun iman-amel birlikteliği olduğundan bahsedilmiş, bu ayette de Hz. İsa'ya Allah yolunda yardımcı olanlardan bahsedilerek somut bir örnek verilmiştir. “İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti” kısmından da anlaşılmaktadır ki ayette “أَنْصَارَ اللَّهِ Allah'ın yardımcıları” olarak nitelenen kimselerin ilk vasıfları imandır. Önce iman, sonra imana uygun özü-sözü-davranışı tutarlı bir yaşayış; sonra da bunu diğer insanlara tebliğ sıralaması yapılmış olmaktadır.

85. “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığımız zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır.” “Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹¹⁶

¹¹⁴ Saff 61/10-12.

¹¹⁵ Saff 61/14.

¹¹⁶ Cuma 62/9-10. “Medine’de kıtlık yaşanan ve bu nedenle ticaret kervanının sabırsızlıkla beklediği bir zamanda Hz. Peygamber, bir Cuma namazında hutbe irat etmekte iken bu kervanın geldiğini ilan eden sesler duyuldu. Bunun üzerine cemaatin bir kısmı, camiye ve ibadeti terk ederek ticarete gittiler. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu.” Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî*, 28/103-105. Bu ayetlerin ve uyarıların muhatabı olanlar, sahabelerdir. Hiç kimse kusur ve hatadan masum olmadığı gibi bu nevi kusurlar veya hatalar, kişiyi iman dairesinden çıkarmamaktadır. Çünkü hitap “iman eden”leredir.

Cuma namazını kılmak; namaz esnasında alış-veriş ve ticaretle meşgul olmamak; namazdan sonra Allah'ın lütfundan aramak-istemek; Allah'ı çokça anmak şeklindeki emir ve yasaklar; iman eden müminlere ibadet, davranış ve gündelik hayatı tanzim eğitimi vermektedir. Bu emir ve yasaklara uymanın sonucunun “*daha hayırlı olanı yapmış olmak ve kurtuluşa ermek*” olduğu belirtilmiş; iman-inkâr düzlemine taşınmamıştır.

86. “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”¹¹⁷

Surenin 1. ayetinden 9. ayetine kadar münafıkların özelliklerinden-davranışlarından bahsedilmiş, 8 ayetin sonrasında gelen bu ayetle de müminlere hitaben uyarı yapılmıştır. Allah'ı anmaktan alıkoyması bir gaflet durumudur; inkâr durumu değildir. Bu nedenle de bunu yapanların sonucu hüsrana yani zarar-ziyana ve başarısızlığa uğramaktır. İmanını kaybetmek değildir.

87. “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır...” “O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının...”¹¹⁸

İnsanın en yakınları da isteyerek veya istemeyerek onu tehlikeye atabilir; zarar verebilir. Bu da bir imtihan-sınamadır. Yine de mü'min, 16. ayette belirtildiği gibi “*gücü yettiğince sakınabilir.*” Bu istisna ve hafifletmelerden hata ve günahların kişiden iman vasfını kaldırmadığı da anlaşılır.

88. “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...” “Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz, (denilir).”¹¹⁹

89. “Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter...”¹²⁰

¹¹⁷ Münâfikûn 63/9.

¹¹⁸ Tegâbü'n 64/14-16.

¹¹⁹ Tahrîm 66/6-7

¹²⁰ Tahrîm 66/8. “Nasûh kelimesi ‘nasihat, öğüt, saf-hâlis, düzeltmek, onarmak, samimiyet, kararlılık, katıksız olmak’ anlamlarına gelir. Nasuh tövbe, tam bir samimiyet, pişmanlık ve kararlılık içeren ve bir daha aynı hataya dönmeyecek şekilde yapılan tövbedir.” Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4: 117.

Özrü kabul edilmeyecek ve ceza çekecek olanlar kâfirlerdir. Müminlere ise bir eğitim, müjde ve metod vardır. Mümin, hem kendisini, hem de ehlini yani ailesini, yakınlarını ve halkını cehennemden korumak için tedbir alacaktır. İş, ahirete kalmadan tevbe istiğfar edecek; imanın gereklerini kulluk yaparak yerine getirecektir. 6. ayetin “Ey iman edenler”, 7. ayetin “Ey kâfirler” şeklinde başlaması; 8. ayette, müminlere “samimi bir tevbe ile Allah’a dönün” buyurulması iman-amel ilişkisi açısından çok önemlidir. Tevbe-i Nasuh, Allah’ın lütfu, rahmeti ve bağışı ile kişiyi günahlarından arındırmaktadır. Ameller, imanın bir cüzü olsaydı, kişinin, günah işlemekle imanını kaybetmesi gerekirdi. O zaman da tövbe kurumu olmazdı. Hâlbuki Yüce Allah, günah işlemiş de olsa “Ey iman edenler” şeklinde hitap etmiştir. Günah işleyenlerden iman vasfını kaldırmamıştır. Üstelik bir umut ve kurtuluş yolu olarak tövbeyi öğretmiştir.

4. “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetlerin Konuları

- 1- Bakara 2/104: Hitabet, konuşma âdâbı
- 2- Bakara 2/153: Sabır, namaz, dua
- 3- Bakara 2/172: Helaller-haramlar, rızık, şükür
- 4- Bakara 2/178: Kısas
- 5- Bakara 2/183: Oruç
- 6- Bakara 2/208: İslama ve barışa girmek
- 7- Bakara 2/254: İnfakın önemi
- 8- Bakara 2/264: İnfakın metodu
- 10- Bakara 2/278: Faiz yasağı
- 11- Bakara 2/282: Ticaret ve hak-hukuk
- 12- Âl-i İmrân 3/100: Allah ve Rasûlüne itaat
- 13- Âl-i İmrân 3/102: Takva, Kur’ân, istikamet
- 14- Âl-i İmrân 3/118: Kâfirleri sırdaş edinmemek
- 15- Âl-i İmrân 3/130: Faiz yasağı
- 16- Âl-i İmrân 3/149: İnkârcılara itaat
- 17- Âl-i İmrân 3/156: Kalp-dil-eylem birliği
- 18- Âl-i İmrân 3/200: Sabır, sebat, cihad, takva
- 19- en-Nisâ 4/19: Evlilik
- 20- en-Nisâ 4/29: Helal alış-veriş ve ticaret
- 21- en-Nisâ 4/43: Abdest, gusül, namaz
- 22- en-Nisâ 4/59: Allah’a ve resulüne itaat

- 23- en-Nisâ 4/71: Cihad
- 24- en-Nisâ 4/94: Doğru bilgi, tekfirden sakınmak
- 25- en-Nisâ 4/135: Adalet
- 26- en-Nisâ 4/136: İman
- 27- Nisâ 4/144: Kâfirlerle ilişkiler
- 28- Mâide 5/1: Akitlere riayet, haramı helal saymamak
- 29- Mâide 5/2: Dine saygı, iyilik ve takvada yardımlaşmak
- 30- Mâide5/6: Abdest
- 31- Mâide 5/ 8: Adalet, takva
- 32- Mâide 5/11: Tevekkül
- 33- Mâide 5/35: Takva, cihad
- 34- Mâide 5/51: Ehli Kitapla ilişkiler
- 35- Mâide 5/54: Allah'ın dinine hizmet
- 36- Mâide 5/57: Dost edinilmemesi gerekenler
- 37- Mâide 5/87: Sınırları aşmamak
- 38- Mâide 5/90: Haramlar
- 39- Mâide 5/94: İmtihan
- 40- Mâide 5/95: Ceza, keffaret
- 41- Mâide 5/101: Çok soru sormamak
- 42- Mâide 5/105: İmanın da inkârın da ferdîliği
- 43- Mâide 5/106: Vasiyet
- 44- Enfâl 8/15: Savaş anında davranış
- 45- Enfâl 8/20: Allah'a ve Rasûlüne itaat
- 46- Enfâl 8/24: Allah'a ve Rasûlünün çağrısına uymak
- 47- Enfâl 8/27: Sadakat, emanet, imtihan
- 48- Enfâl 8/29: Takva ve furkan
- 49- Enfâl 8/45: Sabır, sebat, zikir, itaat
- 50- Tevbe 9/23: Kâfirleri veli edinmemek
- 51- Tevbe 9/28: Müşriklerin mescidi harama yaklaşmamaları
- 52- Tevbe 9/34: Din üzerinden haksız kazanç, infak
- 53- Tevbe 9/38: İlahi emre itaat, dünyayı ahirete tercih etmemek
- 54- Tevbe 9/119: Takva, sıdk
- 55- Tevbe 9/123: Cihad
- 56- Hac 22/77: İbadet, hayır işlemek
- 57- Nûr 24/21: İstikamet

- 58- Nûr 24/27: Misafirlik âdâbı
- 59- Nûr 24/58: Aile âdâbı
- 60- Ahzâb 33/9: Nimetler ve imtihan
- 61- Ahzâb 33/41: Zikir, tesbih
- 62- Ahzâb 33/49: Nikah, talak
- 63- Ahzâb 33/53: Misafirlik ve iletişim âdâbı
- 64- Ahzâb 33/56: Salavat
- 65- Ahzâb 33/69: Peygamberi üzmemek
- 66- Ahzâb 33/70: Takva, doğruluk
- 67- Muhammed 47/7: Allah’a (dinine) yardım
- 68- Muhammed 47/33: Allah ve Rasûlüne İtaat
- 69- Hucurât 49/1: Allah ve Rasûlünün önüne geçmemek
- 70- Hucurât 49/2: Vahiy ve peygamberle iletişim âdâbı
- 71- Hucurât 49/6: Doğru bilginin önemi
- 72- Hucurât 49/11: Yasaklanmış fiiller
- 73- Hucurât 49/12: Zan, gıybet, takva, tövbe
- 74- Hadîd 57/28: Takva, iman, istikamet
- 75- Mücâdele 58/9: Konuşma âdâbı
- 76- Mücâdele 58/11: İlim-iman-amel bütünlüğü
- 77- Mücâdele 58/12: Peygambere ve ilim ehline danışmak
- 78- Haşr 59/18: Takva ve ahiret için azık
- 79- Mümtehine 60/1: Kâfirlere gizli muhabbet beslememek
- 80- Mümtehine 60/10: İmanın yeri, nikâhta din faktörü
- 81- Mümtehine 60/13: Kâfir ve münafıkları velî edinmemek
- 82- Saff 61/2: Söz- davranış uyumu
- 83- Saff 61/10: İman, cihad
- 84- Saff 61/14: Allah’a (dinine) yardım
- 85- Cuma 62/9: Cuma namazı, ticaret, rızık
- 86- Münâfikûn 63/9: Mal ve aile ile imtihan
- 87- Tegâbün 64/14: Mal ve aile ile imtihan
- 88- Tahrîm 66/6: Kendimizi ve ehlimizi korumak
- 89- Tahrîm 66/8: Nasuh tövbe, dua

Değerlendirme Ve Sonuç

“İman- amel ilişkisi” konusunu anlamaya ve “Ey İman Edenler” hitabıyla başlayan ayetleri iman-amel ilişkisi bağlamında değerlendirmeye çalıştığımız bu çalışmamızda en dikkate değer husus; iman ile ilgili hemen her konuda tartışmaların ve teorilerin çıkış ve odak noktasının “iman” kavramına yüklenen anlam olmasıdır. İmanın tanımı içine amelin dâhil edilip edilmemesi; diğer bütün görüşlerin istikametini belirlemiştir. Ameli, imanın bir parçası olarak kabul edenler; buradan yola çıkarak büyük günah işleyeni tekfir edebilmişlerdir. Öte yandan imanı bir ikrardan, bir bilgiden ibaret görenler ise iman ile ameli tamamen ayrı düşünmüşlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, iman ve sâlih amel şeklinde, arada bir atıf edatıyla ilişki kurulması ve sâlih amelin, imandan sonra zikredilmesi, iman ile amel arasındaki sıkı bağ olduğu; amele büyük önem verildiğini göstermektedir. Yine aynı olgu, arada parça-bütün ilişkisi olmadığını da ispat etmektedir. Amel, imanı kuvvetlendirir, besler, korur, tamamlar ve olgunlaştırır. Ancak amel, bütün bunları, imanın, bir şartı, bizatihi bir unsuru olarak yapmaz. Çünkü amel, imanın gereği, ürünü ve göstergesi olarak imandan sonradır.

Her mü’minin iman esaslarına kayıtsız şartsız inanması ve tasdiki mutlak şarttır. Amel konusunda ise şartlar ve istisnalar devreye girmektedir. Zekâtın ve haccın sadece zenginlere farz olması veya sağlığı yerinde olmayanların oruçla mükellef tutulmamaları örneklerinde görüldüğü gibi her mü’min, her amelden sorumlu değildir. Fakir olduğu için zekât veremeyen veya sağlıklı olmadığı için oruç tutamayan birinin bu durumu îmânî açıdan hiçbir sorun doğurmaz. Bu şekilde imanda kesinliğin; amelde şartların söz konusu olması da iman-amel ilişkisinin parça-bütün ilişkisi olmadığını göstergelerindedir. Ayrıca Kur’ân’da, yasakları çiğneyen; küçük veya büyük günah işleyen mü’minler hakkında, ne söylenirse söylensin kâfir denilmemiş ve hemen tövbeye çağrı yapılmıştır.

Kur’ân-ı Kerimde “Ey İman Edenler” şeklinde başlayan 89 ayet, “emir, nehiy, hüküm-ahkam vaad, vâid, özendirme ve caydırma, cedel, haber-kıssa, mesel-ibret, nasihat-öğüt, ders-bilgi, uyarı.....” gibi çok geniş bir yelpazededir. Bu ayetlerde yapılan uyarıların, verilen emir ve yasakların dozajı ne kadar ağır olursa olsun, yine de itikâdî bir sonuca bağlamamaktadır. Yüce Allah, hitap ettiği müminlerden, iman vasfını kaldırmamaktadır. Buradan, iman ile amelin farklı farklı konular olduğu; aralarında parça-bütün ilişkisi-

nin olmadığı; ameli imandan bir cüz saymanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin yorumları da bu sonucu desteklemektedir. İman ile amel arasında, parça-bütün ilişkisi kurmak yerine; sebep-sonuç, gereklilik, ürün, tezahür-gösterge ilişkisi kurmak Kur'ân'a daha uygun bir yaklaşımdır.

Kaynakça

- Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât. *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*. thk. H. Ebu Hâşim. Beyrût: Daru İhyait-Türasil-'Arabiyye, 2001.
- Âsım Efendi, Ebu'l-Kemâl. *el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. İstanbul: 1272.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik. *Kitâbü'l-İrşâd*. nşr. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Derveze, Muhammed İzzed. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1962.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. “el-Fıkhü'l-ekber” *İmâm-ı Â'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Ebü'l-Bekâ el-Kefevî. *el-Külliyât*. thk. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru's-Suhnûn, 1984.
- İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. nşr: Abdüsselam A. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, 1997.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ķur'ân-Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- İzutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Karaağaç, Hilmi. “İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (2012): 103-120.
- Karaağaç, Hilmi. “Mâturîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, *EKEV Akademi Dergisi* 15, sy. 49 (2011): 65-80.

- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kılavuz. A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*. Kâhîre: Daru'l Kütübî'l-Mısriyye, 1967.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. nşr. Fethullah Huleyf. Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 1970.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Beyrût: Dâr Sâder, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Şur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu vd. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*, çev. İbrahim Canan. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2001.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. H. Atay-Ş. Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ. *Fıraku's-Şî'a*. Beyrût: Dâru'l-Edvâ, 2006.
- Öz, Mustafa. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Darül Kütüb el-İlmiyye. 4. Basım. 1990.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed. *Mâtürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım. 2005.

- Sinanoğlu, Mustafa. “İman” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 212-214. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcuddîn (Lisânüddîn) Muhammed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. A. F. Muhammed. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Amel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 13-16, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîrü't-Taberî: Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Ahmet M. Şakir, Mahmut M. Şakir. Kahire: Dâru'l Mearif, 1969.
- Yazıcıoğlu, M. Said. *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hâkâ'iki ğavâmi'iz-t-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1366/1947.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur'ân Portalı”. Erişim, 12-13 Nisan 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/>
- Türkçe Kur'ân Meâlleri. Erişim 13 Nisan 2022. <http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sure=49&ayet=6>

Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* İsimli Eserinde İslam'a Reddiyesi ve Bu Reddiyenin Hıristiyan Misyonerlerin İslam'a Bakış Açısıyla İlişkisi

The Rejection of Islam in Thomas Aquinas's *Summa Contra Gentiles* and Its Relation with the Christian Missionaries' Perspective on Islam

ŞERİFE KILIÇ*

Geliş Tarihi/Received: 27.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2021

Öz: Geçmişten günümüze Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki etkileşimler sonucu reddiye nitelikli eserler kaleme alınmıştır. Filozof-teolog Aziz Thomas Aquinas *Summa Contra Gentiles* isimli eserini İslam'a ve farklı din mensuplarına hitaben ele almıştır. Bu çalışmada Thomas Aquinas'ın Hıristiyan camia için önemini, *Summa Contra Gentiles* isimli eserinde İslam'a ve Hz. Muhammed'e karşı görüşlerini ve günümüze olan yansımalarını ele alacak olup günümüz misyonerlerin İslam'a bakış açısıyla ilişkisini açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Thomas Aquinas, Reddiye, Misyonerlik

Abstract: Because of the interactions between Muslims and Christians, works including refutations have been written. The philosopher-theologian Saint Thomas Aquinas wrote his work *Summa Contra Gentiles* to Islam and non-Christians. In this paper, we have examined the importance of Thomas Aquinas for the Christian world and his opinions regarding Islam and Prophet Muhammad narrated in his work *Summa Contra Gentiles*. We examined the relations between his opinions and today's missionaries' understanding of Islam.

Keywords: Thomas Aquinas, Refutation, Being a Missionary.

* Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail:serifekilicc@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8409-7764>

Giriş

Tarihsel süreçte teologlar ve düşünürler tarafından yapılan çalışmalara konu olmuş ve onların eserleriyle dini düşünceyi şekillendirmiş öğretiler, kendi çağlarıyla sınırlı kalmayıp günümüzde de etkilerini sürdürmektedir. Bu dini düşünceyi şekillendiren öğretilerin oluşumunda en önemli rollerden birini reddiye türünde eserler üstlenmiştir. Çünkü reddiyeler, bireye yalnızca düşünme becerileri kazanması açısından değil, mensubu olduğu dinin akılcı bir temele dayandırılması açısından da yol gösterici olmuştur. Bu özellikleri taşıyan eserlerden biri olan, Doktor Angelicus ve Aquinaslı Thomas isimleriyle anılan Orta Çağ'ın en etkili filozof-teoloğu Aziz Thomas Aquinas'ın (1225-1274) "Kâfirlere Reddiye" şeklinde Türkçe ifade edebileceğimiz *Summa Contra Gentiles* isimli eseri aynı zamanda İslam'a reddiye niteliğindedir.¹ Thomas Aquinas bu eserinde Hıristiyanlık açısından görüşleri kabul edilemez olan herkese yani heretiklere, paganlara, Yahudilere, Müslümanlara ve kendisine kutsal bir ilham gelmemesi sebebiyle kâfir olarak nitelendirdiği topluluklara karşı eleştirilerde bulunmuştur.² *Summa Contra Gentiles* isimli eserinde ortaya koyduğu düşüncelerinin yanı sıra bu eserin temelini oluşturan Hıristiyanlığın faziletlerinin aktarılması ve diğer dinlerin hak din olmamaları yönüyle tenkit edilmesi Hıristiyan düşüncesinde büyük bir öneme sahiptir.

İnancın teolojik prensiplerini aklın felsefi prensipleriyle birleştirerek, Orta Çağ skolastik düşüncesinin en etkili düşünürleri arasında yer alan Thomas Aquinas, döneminin müessir ilim insanlarından biri olması sebebiyle düşüncelerine çok önem verilmiş ve özellikle içinde bulunduğu Hıristiyan toplumu için onun görüşleri yol gösterici olmuştur.³ Nitekim Katolik Kilisesi, Aquinas'ı bütün teologlar için bir rehber olarak görmekte ve onun teolojisinin okutulmasını teşvik etmektedir.⁴ Aquinas'ın öğretisi

¹ Muhammet Tarakçı, "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 2 (2005), 137; Ö. Faruk Harman, "Hıristiyanların İslam'a Bakışı", *Asrımızda Hıristiyan - Müslüman Münasebetleri* 10, sy. 16 (1993), 104.

² Muhammet Tarakçı, "*Bir Hıristiyan Apolojist Olarak Saint Thomas Aquinas (İnceleme-Metin)*" (Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005), 209.

³ Salihe Esen, "Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri (İnceleme-Metin)" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), 224-233; Ayrıca bk. Salihe Esen, "Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler", *Dini Araştırmalar* 20, sy. 52 (Temmuz-Aralık 2017), 127.

⁴ Tarakçı, "Bir Hıristiyan Apolojist Olarak Saint Thomas Aquinas (İnceleme-Metin)", 7.

Hıristiyanlar için din karşıtı akımlara muhalif olarak Hıristiyanlığı savunma görevi üstlendirmiştir.⁵

Ayrıca Aquinas, Batı dünyasında Orta Çağ'daki misyonerlik öğretisiyle İslam'a farklı bir perspektiften bakmış ve içinde bulunduğu dönemin misyoner Hıristiyanlarıyla birlikte günümüz misyonerlerinin de zihniyetlerine özellikle Hz. Peygamber'e dair düşüncelerine kaynaklık etmiştir.⁶ Aquinas'ın Evrensel Kilise Doktorlarından(Doctors of the Church) biri olması da etkili bir role sahiptir.⁷ Onun rol modeli, gerek eserlerinin gerekse düşüncelerinin tartışılması ve yayılmasıyla, teolojik ve felsefi yaklaşımının benimsenmesiyle "Thomizm" olarak adlandırılan yeni bir akımın ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁸ Daha sonraki yüzyıllarda ise öğretileri misyonerlerin temel prensiplerini oluşturmuştur.⁹ Bu bağlamda ve bütün bu açıklamaların oluşturduğu zeminde, Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* isimli eserinde İslam'a dair eleştirilerine geçebiliriz.

1. Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* İsimli Eserinde İslam'a Yönelik Eleştirileri

İslam'ın doğuşundan itibaren Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında etkileşimler olmuş ve bu etkileşimler günümüze kadar devam etmiştir. İki dinin mensupları arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak hem Müslüman hem de Hıristiyan camiada savunmacı bir politika izlenmiştir. Hıristiyanlar bir taraftan Kur'an'ı ve İslam'ı eleştirmekte, diğer bir taraftan ise kendi dinlerinin İslam'a nazaran daha üstün bir din olduğunu ispatlamaya çalışmak için faaliyetler yürütmektedir.¹⁰

İslam'a karşı Hıristiyan savunmacılığının tarihi serüvenini kategorize etmek gerekirse; İslam'ın ilk yılları, Bizans, Orta Çağ Avrupası ve Günümüz-

⁵ Muhammet Tarakçı, "St. Thomas Aquinas ve İslâm", *Marife Dergisi* 6, sy. 3 (2006), 208.

⁶ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi Yay., 2021), 83.

⁷ Fr. Christopher Rengers, "The 35 Doctors of the Church", O.F.M. Cap (2000), 31-33, erişim 10 Mart 2020,
https://www.academia.edu/5689346/The_35_Doctors_of_the_Catholic_Church_2000_by_Fr._Christopher_Rengers_Book_Summary.

⁸ Esen, "Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler," 123-124.

⁹ Esen, "Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri (İnceleme-Metin)", 233.

¹⁰ Ali Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", *İlam Araştırma Dergisi* 3, sy.1 (Ocak-Haziran 1998), 118-153.

Modern Zaman şeklinde sıralanabilir.¹¹ Thomas Aquinas ise bu zincirin Orta Çağ döneminde yer almaktadır.¹² Ayrıca Orta Çağ, bu etkileşimlerin gözle görülür bir şekilde yaşandığı ve sonucunda subjektif eserlerin kaleme alındığı bir dönemdir.¹³ Thomas Aquinas'ın doğumu ve ölümünün ardından Müslüman-Hıristiyan savaşları devam etmiş ve bu münasebetlerin öncesinde ve sonrasında İslam'a yönelik eleştiriler sürmüştür.¹⁴ Nitekim bu dönem, Haçlı Seferleri'nin gerçekleştiği, Hıristiyanların ve Müslümanların etkileşimlerinin yoğun olduğu ve bu etkileşimlerin de eserlere yansıdığı bir dönemdir. Böyle bir atmosferde yetişen Aquinas hem içinde bulunduğu dönemi etkilemiş hem de bu dönemden etkilenmiş bir düşünürdür. Özellikle Hıristiyanların İslam'a veya Müslümanlara karşı olumsuz bir tavır sergilediği bu dönemde böylesi tutumların bir neticesi olarak Haçlı seferleri ve onu takip eden toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Bu olumsuz bakış açısının şekillenmesinde mevcut şartlar ve yaşanan hadiselerin payı yadsınamaz derecede büyüktür.

Orta Çağ'da Thomas Aquinas ile birlikte farklı din gruplarına karşı sert görüşlerini ifade eden filozof-teologlar bulunmuş ve bu dönemde İslam'a dair birçok reddiye yazılmıştır.¹⁵ Bu reddiyeler çoğu zaman Hz. Muhammed'in şahsi kimliğine yöneltmiş ve aynı zamanda İslam dini üzerinde de büyük bir karalama kampanyası gerçekleştirilmiştir.¹⁶ İslam dinine karşı yazılan reddiyelerin en önemlileri Hıristiyan camiası tarafından yazılmış olup bu reddiyelerin içerisinde İslam'a dair benzer eleştirilerde bulunulmuştur. Hıristiyan camianın eleştirilerinden birisi kendisine kutsal vahyin geldiğine inanılan Hz. Muhammed'in aslında vahiy almadığı ve hasta olduğu için geçirdiği krizler esnasında verdiği tepkilerin vahiy olarak öne

¹¹ Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı", 118-153.

¹² Harman, "Hıristiyanların İslam'a Bakışı," 102-104.

¹³ Kalın, *İslam ve Batı*, 53, 94-95.

¹⁴ Haçlı seferleri ve 15.asra kadar olan dönemde İslam'a yönelik yapılan eleştirilere dair bk. İsmail Mutlu, *Hıristiyanların Müslümanlara Bakışı Müslüman / Hıristiyan İlişkisi- 1*, (İstanbul: Mutlu Yay., 2008), 23-40.

¹⁵ Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam' a ve Müslümanlara Bakışı," 118-153.

¹⁶ Harman, "Hıristiyanların İslam'a Bakışı", 104.

sürüldüğü iddiasıdır.¹⁷ Bununla beraber Hz. Muhammed'in cinler tarafından istila edildiğini iddia eden eleştirmenler de olmuştur.¹⁸ *Le Roman de Mahomet* isimli eserinde Alexandre du Pont (1258)'dan nakledilene göre, Hz. Muhammed, birçok alanda bilgi sahibi olan bir sara hastası idi.¹⁹

Fransız teolog olan Alain de Lille (1128 – 1202/03) ise sapkın görüşlere yanıt verdiği eserinin bir bölümünde Müslümanları “putperestler” olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Lille, Orta Çağ'da yazılmış olan bazı eserlerde yer alan ve *La Chanson de Roland*²⁰ isimli bir şiire de konu olan Hz. Muhammed'in cesedinin hayvanlar tarafından parçalandığı iddiası savunmuştur.²¹

Yaygın olarak ortaya atılan iddialardan biri de İslam'ın Hıristiyanlık menşeli rafizi bir mezhep olduğudur. Hıristiyan din adamlarına göre İslam “Arius'un kine benzer bir heresie”dir.²² İslam “sapık bir öğreti”, Hz. Muhammed ise bu öğretiyi zorla yaymaya çalışan, bunun için şiddete başvuran ve cinselliği kullanan sahte bir peygamberdir.²³ Onlara göre Hz. Muhammed bir deccal onun dini İslam ise kılıçla yayılan şiddet dinidir.²⁴ Muhterem Peter olarak bilinen Peter Venerable (1092-1156)'nin Türkçeye “Müslümanların Tüm Heresisinin Özeti ” ya da “Müslüman Mezhebinin Yalanlanması” şeklinde tercüme edilen eserinde nakledilene göre, bu iddialarla benzer olarak, Hz. Muhammed'in şeytandan ilham aldığını, bir deccal olduğunu ve onun siyasi otoriteyi elinde bulundurmaya amacıyla kendini bir peygamber olarak ilan ettiğini dile getirmektedir.²⁵ Ayrıca İslam'ı “Hıristiyan heretizmi” tanımlayarak, Hıristiyanlık çizgisinden sapan

¹⁷ Harman, “Hıristiyanların İslam'a Bakışı,” 107.

¹⁸ Harman, “Hıristiyanların İslam'a Bakışı,” 104.

¹⁹ Erbaş, “Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı,” 125.

²⁰ Şiirin ilgili bölümleri için bk. Hz. Muhammed'le ilgili pasajları için bk. John O'Hagan çev. “The Song of Roland,” <http://www.fordham.edu/halsall/basis/roland-ohag.asp> erişim 26 Kasım 2021); Charles Kenneth Moncreiff, (çev.) “The Song of Roland,” <http://www.gutenberg.org/cache/epub/391/pg391.html> erişim 26 Kasım 2021.

²¹ Mutlu, *Hıristiyanların Müslümanlara Bakışı Müslüman / Hıristiyan İlişkisi-1*, 33.

²² Harman, “Hıristiyanların İslam'a Bakışı,” 107.

²³ Kalın, *İslam ve Batı*, 51.

²⁴ Hasan Darcan, “Hıristiyanların İslam Algıları ile Misyonerlik Faaliyetleri Arasındaki İlişki Bağlamında Ramon Llull”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 64 (2015), 188.

²⁵ Mutlu, *Hıristiyanların Müslümanlara Bakışı Müslüman / Hıristiyan İlişkisi-1*, 31.

bir mezhep olarak değerlendirmektedir.²⁶ Bu görüşlere paralel olarak, İtalyan teolog Joachim Fiori (1135-1202) dünyanın sonunun gelmesi ile birlikte ortaya çıkan İslam dinini, deccalın önemli bir aracı olarak nitelendirmiştir.²⁷

Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* eserinde İslam dini ile ilgili görüşleri muhteva olarak yukarıda zikredilen iddialarla benzerlik göstermekte olup döneminin başlıca reddiyelerinden biri olmuştur.²⁸ Orta Çağ'daki Hıristiyan filozof-teologların yanı sıra Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* isimli eserinde İslam'a dair tavrı ve üslubu şu şekildedir:

Aquinas, İslam'ı 'sapkın bir mezhep', Hz. Muhammed'i ise dünyevi vaatlerle müritlerini yoldan çıkaran bir kişi olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte, Hz. Muhammed'in kutsal ilhamının mucizesi olarak gösterdiği Kuran'ın Eski ve Yeni Ahid'in saptırılmasından ibaret olduğunu iddia ederek İslam'ı reddeder.²⁹ Ayrıca, Aquinas'a göre, Hz. Muhammed Eski ve Yeni Ahit'teki ifadeleri kendi perspektifinden ve yararına olacak şekilde anlatarak kendi şeriatını oluşturmuştur. Buna ek olarak Aquinas, Hz. Muhammed'in yoldaşlarının Eski ve Yeni Ahit'i okumasını yasaklamasını da kendi oluşturduğu saptırılmış şeriatın açığa çıkmaması adına yapılmış stratejik bir hamle olarak yorumlamıştır. Bu nedenle Aquinas genel olarak İslam'ı yeni bir Tanrıdan gelen yeni bir din olarak değil, var olan dinlerin altında sapkın bir mezhep olarak tanımlar.³⁰

Hatta Aquinas, "O (Muhammed) kendi kollarının gücüyle dünyaya geldiğini yani beşerî kuvvetin ilerisinde bir kuvvetinin olmadığını söyledi. Oysaki böyle bir kuvvet hırsızlar ve zalimlerde dahi eksik değildir. " ifadeleriyle akıllı hiçbir insanın Hz. Muhammed'in öğretilerine inanmayacağını ve bu

²⁶ Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Yöneliş, 2000), 45.

²⁷ Karen Armstrong, *Hazreti Muhammed İslam Peygamberinin Biyografisi*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Koridor Yay., 2005), 40.

²⁸ Ayrıca, Aquinas'ın İslam'a dair görüşleri, sadece *Summa Contra Gentiles* eseriyle sınırlı kalmamış başka eserinde de yer almıştır. Ayrıca bk. Thomas Aquinas'ın diğer eserleri: *Reasons for the Faith against Muslim Objections (and one Objection of the Greeks and Armenians)*, *Summa Theologica*.

²⁹ Saint Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, çev. Anton C. Pegis (London: University of Notre Dame Press, 1975), 1: 71-74.

³⁰ Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, 1: 71-74.

nedenle ona iman edenlerin yalnızca “kutsal öğretilerden habersiz cahil bedeviler” olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed'in öğretilerinin normal insan zekâsıyla açıklanabilen bir şey olması ve kanıtlarının vasat düzeyde ilim sahibi olan kişiler tarafından da anlaşılıyor olması ona sadece araştırma yetisinden yoksun kimselerin itaat etmesine yol açmıştır.³¹ Nitekim Aquinas, Hz. Muhammed'in öğrettiklerinin masal olduğunu ve ilahi ilham aldığını destekleyecek hiçbir mucize gerçekleştirmediğini belirtmektedir.³² Aksine, bedevi ve vahşi olarak tanımladığı Müslümanların savaş yoluyla insanları kendi sapkın öğretilerini kabul etmeye zorladığı bir dünyada insanların kitleler halinde Hıristiyanlığı kabul etmesini Hıristiyanlığın bir mucizesi olarak göstermektedir.³³

Yukarıdaki paragrafta zikredilen Aquinas'ın İslam'a ve Hz. Muhammed'e dair ifadeleri, onun İslâm'ı derin bir araştırmanın sonucu olarak bilmediğini ve Orta Çağ'da oluşmuş İslâm algısından etkilendiğini göstermektedir.³⁴ Aquinas'ın ifadelerinde herhangi bir delillendirmeye ihtiyaç duymaması da onun İslam'a karşı peşin hükümlülüğünü yansıtmaktadır.³⁵ Nitekim Aquinas da İslam'a dair çok fazla bilgiye sahip olmadığını itiraf etmektedir.³⁶ Çünkü Aquinas, İslam hakkındaki çalışmalarında daha çok İslam filozoflarının fikirleriyle ilgilenmiştir.³⁷ Ancak onun İslam'a dair derin bir bilgiye sahip olduğunu savunanlar da vardır.³⁸ Tüm bunların yanı sıra Aquinas'ın Hıristiyanlığı savunmak amacıyla kaleme aldığı *Summa Contra Gentiles* eserindeki öğretisi, Müslümanları Hıristiyanlaştırmak adına etkili olmasa da Hıristiyanlar üzerinde etkili olmuştur.³⁹ Öyle ki Katolik Kilisesinin hukuk anlayışını kuramsal bir yapıya dayandıran Aquinas, Batı hukuk düşüncesine

³¹ Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, 1: 71-74.

³² Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, 1: 71-74.

³³ Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, 1: 71-74.

³⁴ Tarakçı, “St. Thomas Aquinas ve İslâm,” 210-211.

³⁵ Tarakçı, “St. Thomas Aquinas ve İslâm,” 210-211.

³⁶ Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, 1: 4.

³⁷ Ali Ünsal, “Hristiyanların İslama Bakışı (Washington DC Bölgesi Örneği) (İnceleme-Metin)” (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009), 37.

³⁸ Tarakçı, “St. Thomas Aquinas ve İslâm,” 208.

³⁹ Tarakçı, “St. Thomas Aquinas ve İslâm,” 208.

de çok büyük katkıda bulunmuş ve onun hukukla ilgili görüşlerinin etkisi Katolik Hıristiyanlar üzerinde süre gelmiştir.⁴⁰

2. Thomas Aquinas'ın Öğretilerinin Hıristiyan Misyonerlerin İslam'a Bakış Açısıyla İlişkisi

Tarih boyunca misyonerlik kavramı özellikle Hıristiyanların dinlerini yaymaya yönelik faaliyetleri için kullanılmıştır.⁴¹ İslam'a yönelik bu faaliyetlerin yürütülmesi, İslam'ın ilk yıllarından itibaren Bizans ve Orta Çağ'da devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Orta Çağ'da misyonerlik görevini üstlenen tarikat Dominikenler olmuştur.⁴² Çalışmamızın konusu Thomas Aquinas da Dominiken tarikatına mensup bir misyonerdir. Dominikenler Orta Çağ'da misyonerlik adına birçok faaliyette bulunmuş bir tarikattir. Bilhassa Dominiken tarikatının başkanlığını yapmış olan Robert de Ketton'un 1141 yılında Kur'an'ı ilk defa Latinceye tercüme etmesiyle Kur'an'a hakikatten uzak manalar verilmiş ve İslam'a dair kötü bir imaj çizilmiştir. Onun bu kötü tercümesi, Batı'da Kur'an'ın İtalyanca, Almanca ve Hollandaca tercümelerine de kaynaklık etmiştir.⁴³ Böylece İslam'a dair yanlış bir algı oluşturulmuştur. Ayrıca Raymond of Penafort (ö. 1275) misyonerlik faaliyetlerinde kaynak olarak kullanılmak üzere Thomas Aquinas'dan, *Summa Contra Gentiles* isimli eserini yazmasını istemiştir.⁴⁴ Dominiken tarikatının felsefe alanında en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Thomas Aquinas'ın bu eseri, misyonerlik faaliyetlerinin akılcı bir temele dayandırılmasını sağlamış ve onu Orta Çağ misyonerlik faaliyetlerinin merkezine oturtmuştur.⁴⁵

Günümüz misyonerlik faaliyetlerini incelediğimiz zaman Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* isimli eserinde genelde diğer dinlere,

⁴⁰ Tuncay Başoğlu, "Hıristiyan Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9, sy. 16 (2007), 51. Ayrıca bk. Esen, "Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri (İnceleme-Metin)", 224-234.

⁴¹ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yay., 2005), 193-199.

⁴² Muhammet Tarakçı, "Fransiskan ve Dominiken Tarikatları", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, c. 6 (Ankara: TDV Yay., 1997), 829-833.

⁴³ Mustafa Arif Ayık, "Batı'da İslamofobi ve Kilise" (Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2013), 38.

⁴⁴ Erbaş, "Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam'a ve Müslümanlara Bakışı," 132.

⁴⁵ Tarakçı, "Fransiskan ve Dominiken Tarikatları," 829-833.

özelde İslam'a dair bakış açısının kaynaklık ettiği fikir yapısından modern misyonerlerin uzak oldukları düşünülse de birçok yönden birbirleriyle örtüşmektedir. Modern zamanda faaliyetlerini kilisenin desteklediği misyonerler tarafından Orta Çağ'da olduğu gibi İslam hakkında sert ifadeler kullanılmasa da öğretilerini dönemin şartlarına uygun hale getirerek geleneksel bağlarından kopmadan faaliyetlerini sürdürmektedir.⁴⁶ Günümüzde Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetleri dinler arası diyalog kavramı üzerinden ve daha olumlu bir perspektiften yürütülmektedir.⁴⁷ Orta Çağ'a nazaran bu faaliyetler daha insancıldır. Misyonerler, kaynaklarında Hıristiyan olmayanlara karşı takındıkları tavırlarını günlük hayatta dile getirmekten kaçınarak sadece kişiyi Hıristiyanlaştırmayı hedeflemektedir.⁴⁸ Bu hedefe giden en iyi yol hiç kuşkusuz diyalog ve empati kurarak sert ifadelerden kaçınmaktır. Nitekim günümüzde Katolik Kilisesine bağlı misyonerlik faaliyetlerini yürüten tarikatlar da bu usulü takip etmektedir.⁴⁹ Bu tarikatlardan biri olan Dominiken tarikatı her ne kadar günümüzde Aquinas'ın etkisini sürdürerek thomistik bir anlayışı benimsemiş olsa da genel çerçeveden bakıldığında modern zaman misyonerleri İslam'a ve Müslümanlara hitaben daha ılımlı bir tavır takınmaktadır.⁵⁰ Nitekim bunu misyonerlik faaliyetleri yürütmekte olan bir papazın kilise ayini davetindeki sıcakkanlı tavırlarında veya Hıristiyan dinini yaymak adına Avrupa'da özellikle mültecilere yönelik kilisede duaya davet faaliyetlerinde rahatlıkla gözlemleyebilirsiniz. Aquinas'ın içinde bulunduğu dönemin siyasi koşulları saldırgan bir tavrı gerektirdiğinden dolayı onun reddiyeleri Orta Çağ'da yoğun bir ilgi görmüştür.⁵¹ Ancak şu an koşullar gereği Hıristiyanlar, İslam'a ve diğer dinlere karşı daha hoşgörülü bir tavır takınarak thomistik anlayışlarını

⁴⁶ Tuba Kozan, "Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri" (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 25-31.

⁴⁷ Micheal L. Fitzgerald- Felix A Machado, "Yeni Oluşan Hıristiyan Dinler Teolojisi", çev. Ali İhsan Yitik, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 337. Ayrıca bk. Kozan, "Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri", 31-38.

⁴⁸ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2, sy.1 (2002): 3.

⁴⁹ Esen, "Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri (İnceleme-Metin)", 3.

⁵⁰ Fitzgerald- Machado, *Yeni Oluşan Hıristiyan Dinler Teolojisi*, 333-348.

⁵¹ Harman, "Hıristiyanların İslam'a Bakışı," 102.

gizlemeye çalışsalar bile tarihsel süreç içerisinde oluşmuş zihni yapıları ve amaçları değişmemiştir.⁵²

Sonuç

Geçmişten günümüze Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak Hıristiyanlar tarafından Müslümanlara karşı reddiye nitelikli eserler kaleme alınmıştır. Çalışmanın da konusu olan Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* eserinde diğer dinlere, özelde İslam'a ve Hz. Muhammed'e reddiyesi Hıristiyan camia için yol gösterici bir öğreti olmuştur. Onun bu eseri kiliselerde okutulmuş ve Orta Çağ'da misyonerlik faaliyetlerinin ilham kaynağı olmuştur. Aquinas ile birlikte Orta Çağ'daki misyon anlayışı ve zihniyeti etkisini günümüze kadar devam ettirmiştir.

Tarihsel süreçte dönemin şartlarına uygun hale getirilerek misyonerlerin öğretilerine öncülük etmiş ve onlara bir bakış açısı kazandırmıştır. Ancak Orta Çağ'da Hıristiyan olmayanlara karşı takınılan tavırla günümüz misyonerlerin diğer din mensuplarına ve İslam'a karşı takındığı tavır üslup bakımından farklılık göstermektedir. Bununla birlikte günümüz misyonerlerinin ifade biçimi farklı olsa da zihniyet bakımından Aquinas'ın zihniyeti ile aynıdır. Nitekim misyonerlerin diğer din mensuplarını Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine bakıldığında hedeflenen sonucun birbirine eşdeğer olduğu görülmektedir. Ancak bu faaliyetlerde kullanılan ifade biçimleri yıllar içinde değişiklik göstermiştir. Günümüz misyonerleri, öğretilerini modern dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmekte ve kendilerini bu bağlamda ifade etmektedir. Orta Çağ'daki İslam algısından farklı olarak sert ifadelerden uzak ve dinler arası diyalog kavramı üzerinden daha ılımlı bir dil kullanılmaktadır. Sonuç olarak Aquinas'ın yaşadığı dönemin koşullarıyla beraber çizdiği İslam imajıyla Müslümanlar'a ve Hz. Muhammed'e karşı takındığı tavır, günümüzde dinler arası diyalog kavramı üzerinden yürütülen misyonerlik faaliyetlerinden farklıdır. Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* adlı eserinde kaleme aldığı hususlarla modern misyonerlerin yürüttükleri faaliyetler göz önünde bulundurulduğunda, Aquinas'ın öğretisi misyonerlerin dini düşüncesini

⁵² Esen, "Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri (İnceleme-Metin)", 322.

şekillendirerek zihniyetlerine kaynaklık etse de bunun ifadelerine yansımamış olduğu kanısına varılabilir.

Kaynakça

- Aquinas, Saint Thomas. *Summa Contra Gentiles*. çev. Anton C. Pegis. London: University of Notre Dame Press, 1975.
- Armstrong, Karen. *Hazreti Muhammed İslam Peygamberinin Biyografisi*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2005.
- Ayık, Mustafa Arif. “Batı’da İslamofobi ve Kilise”. Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 2013.
- Başoğlu, Tuncay. “Hıristiyan Hukuku”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9, sy. 16 (2007): 25-66.
- Darcan, Hasan. “Hıristiyanların İslam Algıları ile Misyonerlik Faaliyetleri Arasındaki İlişki Bağlamında Ramon Llull”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 64 (2015): 183-214.
- Erbaş, Ali. “Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri Sürecinde Hıristiyanların İslam’a ve Müslümanlara Bakışı”. *İlam Araştırma Dergisi* 3, sy. 1 (1998): 118-153.
- Esen, Salihe. “Karşı Reform Hareketi ve Dominikenler”. *Dinbilimleri Dini Araştırmalar* 20, sy. 52 (2017): 111-130.
- Esen, Salihe. “Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri (İnceleme-Metin)” Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
- Fitzgerald, Micheal L. – Machado, Felix A. “Yeni Oluşan Hıristiyan Dinler Teolojisi”, çev. Ali İhsan Yitik, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003): 333-348.
- Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2, sy. 4 (2002): 1-21.
- Gündüz, Şinasi. “Misyonerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 193-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Harman, Ö. Faruk. “Hıristiyanların İslam’a Bakışı”. *Asrımızda Hıristiyan - Müslüman Münasebetleri* 10, sy. 16 (1993): 95-110.
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 17. Basım 2021.
- Kozan, Tuba. “Türkiye’de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri”. Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Moncreiff, Charles Kenneth (çev.), “The Song of Roland,” <http://www.gutenberg.org/cache/epub/391/pg391.html> Erişim 26 Kasım 2021.

- Mutlu, İsmail. *Hristiyanların Müslümanlara Bakışı Müslüman / Hristiyan İlişkisi-1*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2008.
- O'Hagan, John (çev.). "The Song of Roland," <http://www.fordham.edu/halsall/basis/rolandohag.asp> (26.11.2021).
- Rengers, Fr. Christopher. "The 35 Doctors of the Church". O.F.M. Cap (2000): 31-33. Erişim 10 Mart 2020, https://www.academia.edu/5689346/The_35_Doctors_of_the_Catholic_Church_2000_by_Fr._Christopher_Rengers_Book_Summary
- Southern, Richard W. *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Yöneliş, 2000.
- Tarakçı, Muhammet. "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 2 (2005): 135-146.
- Tarakçı, Muhammet. "Bir Hıristiyan Apolojist Olarak Saint Thomas Aquinas (İnceleme-Metin)" Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005.
- Tarakçı, Muhammet. "St. Thomas Aquinas ve İslâm". *Marife Dergisi* 6, sy. 3 (2006): 207-216.
- Tarakçı, Muhammet. "Fransiskan ve Dominiken Tarikatları". *Felsefe Ansiklopedisi*. ed. Ahmet Cevizci. 6:829-833. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Ünsal, Ali. "Hristiyanların İslam'a Bakışı (Washington DC Bölgesi Örneği) (İnceleme-Metin)", Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.

DÜZELTME

Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı

Use of Humor Method in Religious Teaching

FATİH ÇAKMAK* EMİN UZ**

Geliş Tarihi/Received: .06.29.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 06.30.2022

İlahiyat Araştırmaları Dergisi 2018 yılı (Aralık / December) 10 sayısında 75-110 sayfa aralığında yayımlanan “Din Öğretiminde Mizah Yönteminin Kullanımı” başlıklı makalemizde sayfa 79’daki “Mizah kavramı ....” ifadesiyle başlayan paragraf, sehven unutulmuş atıf sebebiyle aşağıdaki gibi düzeltilmiştir.

Mizah kavramı tarihsel süreç içerisinde çoğunlukla “gülmeye yol açan uyaran” olarak değerlendirilmiş, psikolojinin ayrı bir bilim dalı olarak kendini kanıtlanması ile birlikte daha ayrıntılı olarak incelenmeye başlamıştır. Söz gelimi Freud (2012) mizahı sinirsel enerjinin gülme yolu ile serbest bırakılması olarak tanımlarken, Allport (1961) sağlıklı ve olgun bir kişilik karakteri olarak betimlemiştir. Benzer şekilde Maslow (1970) ise, mizahın kendini gerçekleştirmiş bireylerdeki karakteristik özelliklerden biri olduğunu savunmuştur (Emre ve Özgen, 2017, 2).

Sayfa 81'deki “Tarih boyunca ifadesiyle başlayan paragraf, sehven unutulmuş atıf sebebiyle aşağıdaki gibi düzeltilmiştir.

Örneğin Saroglou din ile mizah arasında mesafe olmasının haklı nedenleri olduğundan bahsetmektedir (2014). Zira mizahın doğasında toplumsal normların ihlali ve bozuma uğraması, anlamsız bir dünya ihtimali üzerine kurulu oyunlar gizlidir. Aynı zamanda sürprizi, kont-

* Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-mail: fcakmak@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0333-3834>.

** Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-mail: eminuz@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3255-7543>.

rol kaybını, yenilik ve belirsizliğe açıklığı içeren mizah; ahlâk, hakikat ve sevgi ile ilgili olan şeylerin zarar görmesine neden olabilmektedir. Diğer taraftan din ise anlamlı bir dünya hayatını, yaşamdaki düzeni, kontrolün gerekliliğini vurgulamaktadır (Saroglou, 2002a). Collicutt ve Gray (2012) ise din ile mizah arasındaki uyumsuzluğun sebeplerini maddeler halinde açıklamaktadır. Bu maddelerden biri de “kutsal karşısında mizahın dünyevi yönü” şeklindedir. Bu bağlamda din, otokontrolü ortadan kaldırdığı için ölçsüz gülmeye ve mizahın din ile uyuşmayan yönlerine mesafe koymuştur (Emre ve Özgen, 2017, 3).

Sayfa 82’deki “Diğer taraftan. ....” ifadesiyle başlayan paragraf, sehven unutulmuş atıf sebebiyle aşağıdaki gibi düzeltilmiştir.

Diğer taraftan mizah ile dinin uyuşmayan yönlerinin olması ortak özelliklerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. İki kavramın azımsanmayacak ortak paydalarının olduğundan bahsedilebilir. Her şeyden önce din ve mizah insan hayatının iki önemli gerçeğidir (Emre ve Özgen, 2017, 4).

Sehven unutulmuş atıf kaynakçaya da aşağıdaki gibi eklenmiştir.

Emre, Y., & Özgen, G. (2017). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mizah Anlayışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 17 (1), 277-298. <https://doi.org/10.30627/cuilah.326634>